

HÁSZ-FEHÉR KATALIN

Bárdok Walesben

A walesi bárdok keletkezés- és közléstörténete

1. Párversek: a Köszöntő és a H[ollósi]. K[ornélia]. emlékkönyvébe írott költemény

A walesi bárdok keletkezésének idejéről és körülményeiről szóló történetek szokatlan kettősséget mutatnak. A tágabb irodalmi köztudatban és az oktatási anyagokban erősen tartja magát a nézet, mely szerint Arany a balladát Ferenc József császár és Erzsébet császárné 1857-es magyarországi látogatása előtt vagy alatt, a hivatalos felkérés és üdvözlővers helyett írta.¹ Az irodalomtörténeti kutatások ezzel szemben részben eltérő időpontokat valószínűsítettek, részben a szakaszos keletkezés elméletét igazolták. Tényként kell elfogadnunk, hogy az Arany-filológia mai állása szerint nincs közvetlen bizonyíték sem az 1857-es, sem az irodalomtörténeti munkák által lehetségesnek tartott más évszámok (1852, 1853, 1856, 1860, 1861, 1862, 1863) megerősítésére, ugyanakkor a közlés háttérét megvilágító, újonnan előkerült adat fényében érdemesnek látszik a keletkezéstörténet ismételt áttekintése két olyan alapos tanulmány után is, mint Tarjányi Eszteré vagy Milbacher Róberté.

Az 1857-es császárlátogatáshoz közvetlen filológiai bizonyíték alapján az Arany-életműben csak két szöveg kapcsolódik: az egyik a Köszöntő (1857. március), egy bordal, melyet Arany a Nemzeti Színház igazgatója, Ráday Gedeon kérésére írt az *Erzsébet* című opera betétdalaként. Az uralkodópárt a színház ezzel a darabbal üdvözölte. A másik vers a *H[ollósi]. K[ornélia]. emlékkönyvébe* (1857. május 1.). Ez utóbbi darabot Arany abba a díszalumba szánta, melyet a kor neves szerzői a harmincadik születésnapját ünneplő színész nő tiszteletére adtak ki. A keletkezéstörténet Egressy Sámuel 1857. április 23-i leveléből világosan kirajzolódik. Egressy egy dallamot szerzett a művész számára, melyhez szövegül Tóth Kálmán egyik versét ajánlották neki, de miután az férfitársához írt, kérte Aranyt, írjon más szöveget a kottához.² Arany *A bujdosó* című verset küldte meg neki. A Hollósy Kornélia albumában álló

¹ A közkeletű értelmezésekből válogat TARJÁNYI Eszter, *Egy tabu körbejárása. A Köszöntő-dal és A walesi bárdok történeti háttere* = Uő., *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Universitas – EditioPrincps, Budapest, 2013, 260. Az oktatásban használatos tankönyvek szerzői közül Mohácsy Károly felhívja rá a figyelmet, hogy az 1857-es keletkezés fenntartásokkal és árnyalásokkal fogadható el. Milbacher Róbert ennek ellenére úgy véli, már ezzel is fenntartja a „nemzeti-allegorikus értelmezést”. MILBACHER Róbert, *Szegény, szegény Eduárd király?! A Walesi bárdok szerepe az Arany-hagyományban*, It 2006/1., 44–90.; Uő., *Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Ráció, Budapest, 2009, 294. (A továbbiakban ez utóbbi megjelenésre hivatkozunk.)
² Egressy Sámuel Arany Jánosnak, Pest, 1857. április 23., ARANY János *Összes Művei*, XVII., *Levelezés*, 3., s. a. r. KOROMPAY H. János, Universitas, Budapest, 2004, 54–55. (A továbbiakban AJÓM XVII.)

sor: „Oh, hát dalolj nekünk!...”, erre a körülményre is vonatkozhat. A bordalt és az emlékkönyv-bejegyzést első olvasatra tehát csupán a közeli keletkezési időpont kapcsolja össze, egyéb összefüggés nincs közöttük, hiszen Egressy Sámuel „megrendelése” azonos idejű, de a császárlátogatástól független esemény volt.³

A verssorban dőlt betűkkel kiemelt mondatrész: „nekünk” ugyanakkor értelmezhető a három nappal később, május 4-én kezdődő császárlátogatás és az uralkodópárt tiszteletére május 6-án rendezett színházi díszelőadás kontextusában, de nem vigaszként vagy engesztelésként, hanem *feloldozásként*. Vonatkozhat arra a dilemmára, melyet a hazai művészek egy részében a fejedelem előtti kötelező tisztelegés felvállalása vagy lehetséges megtagadása ébresztett. Hollósy Kornélia énekelte május 6-án az *Erzsébet* című opera címszerepét. Feltehetőleg benne is hasonló kételyek éltek a feladat kényszerű vállalása miatt, s Arany ezzel a sorral menthette őt fel akár a külső, akár a belső, lelkiismereti vádak alól. A „nekünk” kiemelésével kimondatlan, de éles ellentét képződik, a mondat jelentésterében állítás és tagadás egyszerre lép működésbe: „nekünk”, tehát „nem nekik”, vagyis elénekelheti a művész a szerepet a hazai közösségnek tett szolgálatként, nem pedig a császár előtti tisztelegésként is. Arany olyan erkölcsi megoldást kínál itt fel, amely a kirótt feladat teljesítését és megtagadását, vagy legalább annak jelzését egyidejűleg tudja megvalósítani. A megoldás nem volt idegen az opera egyik zeneszerzőjétől, Erkel Ferencről sem, aki az általa írt második felvonásba Erzsébet császárné apjának, Miksa bajor hercegnek két dallama mellé beleszötte a magyar himnusz.⁴ Ez az olvasat nem csupán időbeli, hanem tartalmi összefüggést is teremt a két szöveg között, és a Köszöntőt az emlékkönyv-vers párdarabjaként tünteti fel.

A Köszöntő és *A walesi bárdok* összehangolása ezzel szemben mindig is komoly irodalomtörténeti kihívásnak számított, mert olyan értelmezési kontextusba ágyazódott, hogy az egyiknek szükségszerűen a másik ellenében, a másik palinódiájaként *kell működnie*. A zavart az a kérdés okozza, hogy amennyiben Arany megtagadta a Ferenc József és Erzsébet előtti tisztelegést, sőt ennek helyébe *A walesi bárdokat* állította, miért írta meg mégis a színház díszelőadására a Köszöntőt? Az irodalomtörténeti hagyományban erős törekvés tapasztalható e morális, pontosabban politikai ellentmondás feloldására vagy kiiktatására. Arra csak egyetlen esetben került sor, hogy *A walesi bárdok* szövegét igyekezett egy irodalomtörténész a Köszöntővel összeolvasni, az uralkodópárt elfogadó versnek értelmezni. Milbacher Róbert 2006-ban tett erre kísérletet, és az a módszer, ahogyan kulcsszöveggé olvasva a balladát, annak szereplőit áttétel nélkül történelmi személyekkel azonosította, illetve az a gondolatmenete, mely szerint Arany Edwardot jó szándékú, béketeremtő, de félrevezetett uralkodónak ábrázolta volna, vegyes visszhangot váltott ki.⁵ Szintén egyedül álló

³ A vershez lásd még: TARJÁNYI Eszter, *Irodalmi viaskodások. Arany János és az 1850-es évek költői csoportosulásai*, ItK 2004/3., 331. Megjelent a tanulmány Tarjányi Eszter idézett kötetében is (*Arany János és a parodisztikus hagyomány*, 259–275.), innen az emlékkönyv-versre vonatkozó részek kimaradtak.

⁴ NÉMETH Amadé, *Erkel Ferenc és az Erzsébet-opera II. felvonása = Erkel Ferencről és koráról*, szerk. BÓNIS Ferenc, Püski, Budapest, 1995, 131–135.

⁵ MILBACHER, I. m., 289–342. A témának nem annyira szakmai oldala felől, mint kortárs ideológiái

nézet Kerényi Ferencé, aki a *Köszöntő* megírását Arany „önértékelési zavarával”, a nemzeti költő szerepétől való ódzkodással hozta összefüggésbe.⁶ Többnyire az ellenkezőjére találunk példát, arra, hogy a *Köszöntőt* igyekszik az irodalomtörténet az Arany-életműben háttérbe szorítani, meg-nem-törtéنتé tenni. A *Köszöntő* keletkezése és korabeli sorsa körül amúgy is olyan tisztázhatatlan kérdések merültek fel, hogy ez a szöveg sokkal alkalmasabbnak látszott *A walesi bárdokról* történő leválasztásra és Arany *politikai* magatartásának kimentésére. Talán nem véletlen, hogy még azok a levelek is csak az újabb Arany-filológia nyomán váltak ismeretessé, melyek a *bor-dal* keletkezésére derítenek fényt.

A homályos, újra és újra feltett, de mindig elhárított kérdések a következők: tudta-e, Arany, amikor elvállalta Ráday Gedeon, a Nemzeti Színház intendánsa felkérését pohárköszöntő írására, hogy az a Ferenc József fogadására készülő alkalmi színdarab betétdala lesz? Ismerte-e a darab koncepcióját? Ha később jutott tudomására művének felhasználási módja, visszavonta-e a költeményt? Elhangzott-e végül a dal a színdarab során? Ha nem, akkor Arany vonta-e vissza, vagy a cenzúra tiltotta meg előadását?

Az Arany-levelezés 2004-ben megjelent, XVII. kötete alapján egyértelmű, hogy Arany felkérést kapott Egressy Sámuelen keresztül egy *toast* írására: „A bor-dal egy öreg nemes által, ki arany menyegzőjét ünneplendi, fog énekeltetni 2-ik András korában, midőn kereszties hadak vonultak át hazánkon; és ahol András leánya, Thüringiai Gróf jegyese, későbbi szent Erzsébet is jelen volt. Mint külön álló jelenetnek, a különben sem közölhető szöveggel szükségtelen összhangzásban lenni.”⁷ A vers keletkezéstörténetét eddig legrészletesebben feldolgozó Tarjányi Eszter azt feltételezi, nem volt világos, milyen alkalomra kéri Ráday Gedeon a dalszöveget, ezért rejtélyként kezeli, vajon mikor döbbenhetett rá Arany a tényekre. Egressy Sámuel levelében azonban nincs kétség a leendő helyszín felől: „Tudom én jól, miszerint nem könnyű a feladás, annyival inkább, mert maga a Fejedelem előtt fog énekeltetni, de hát ki oldja meg más, ha Arany nem, – mint Ráday mondá és én is érzem?!”⁸ A *Fejedelem* kifejezés természetesen a színdarab szereplőjére, II. Andrásra is vonatkozhat, azonban bő két hónappal a császárlátogatás előtt nem valószínű, hogy Arany ennyire ne értette volna a megrendelés lényegét. A kormányzói hivatalból érkező utasítás szerint a látogatásra kijelölt megyék már március elején kész tervvel kellett, hogy rendelkezzenek az uralkodó fogadására. Tuza Csilla ezt írja:

A kormányzó hivatalából utasítás ment az összes megyéhez, hogy készítsék elő, szervezzék meg területükön az uralkodói párnak és kíséretének mind a szállását, mind az ellátását az összeállított itinerárium alapján, de azt, hogy az egyes

kontextusban lelkesen üdvözlő a tanulmányt például MURÁNYI Gábor, *Legendahántás*, HVG 28 (2006), 81; a *Wikipédia* pedig bizonyított tényként veszi át a tanulmány állításait: http://hu.wikipedia.org/wiki/Arany_J%C3%A1nos

⁶ KERÉNYI Ferenc, *Az elmaradt irodalmi nemzedékváltások tanulságai*ból, Holmi 2003/4., 471.

⁷ AJÖM XVII., 23.

⁸ Uo.

megyék milyen ünnepekkel köszöntsék a császári párt, nem írták elő pontosan. Általánosan érvényes szabályok persze voltak: kik, milyen nemesi rangban vehetnek részt az ünnepi ebéden, milyen nyelven, milyen hosszan tarthatnak ünnepi szónoklatot. Minden megyének fel kellett küldenie jóváhagyásra a programját.⁹

Debrecen város programtervezete például március 9-én készen állt, ami azt jelenti, februárban már javában kellett foglalkozniuk a szervezéssel.¹⁰

Idézett tanulmányában Milbacher Róbert is felhívja rá a figyelmet, hogy ezen a tavaszon különösen sok pesti látogatója volt Aranynek, mint arról több levelében beszámolt: „Gyulai Pali [...] egy pár hetet nálam töltött. Most újra várom, Kemény-nyel és talán Deák Ferenczcel” – írja Ercsey Sándornak március 12-én,¹¹ majd részletezi is Kemény Zsigmond látogatását Tompának április 19-én.¹² Gyulai Pál a karácsonyi látogatás után márciusban ismét Nagykőrösön járt; húsvétkor, április 12-én és 13-án Salamon Ferenc, Csengery Antal és megint Gyulai volt Arany nál.¹³ Ha máshonnan nem értesült volna a császárlátogatásra való készülődésekről, a Pesti Naplót szerkesztő Kemény Zsigmondtól vagy a Budapesti Szemlét szerkesztő Csengerytől legalább nagy vonalakban kellett, hogy halljon a leendő programokról. Éppen abban az időszakban történt mindez, amikor a Rádaynak készülő versen dolgozott, hiszen Egressy Sámuel április 23-án nyugtázta, hogy kézhez kapta a küldeményt.¹⁴

A vers datálása sem egyértelmű. Egressy Sámuel az 1857. február 21-i levelében húsznapos határidőt adott Aranynek, s ez március közepén telt le. Így jelzi a keletkezést Arany is a *Kapcsos Könyvben*, amikor odaírja a kézirat alá: „Márcz. 1857.”¹⁵ A küldeményt nyugtázó Egressy-levelel azonban április 23-i keltezésű, és egyértelműen a „minapi becses küldeményeért” mond köszönetet.¹⁶ Ha tehát Arany márciusban megírta a költeményt, miért csak bő egy hónappal később postázta? Felküldhette volna bármely pesti látogatójával, vagy akár postán, már jóval korábban. Előfordulhat természetesen, hogy Arany téved, és a *Kapcsos Könyvben* rosszul datálta a költeményt. Utalhat azonban a késlekedés a kételyekre, vagy éppen a pesti látogatókkal való tanácskozás igényére is. Ha Dávidházi Péternek a passzív rezisztencia lélektanáról és működési mechanizmusairól szóló tanulmánya fényében gondoljuk végig a késlekedés lehetséges okát, feltűnővé válik a várt vendégek között Deák Ferenc neve. Deák végül tudomásunk szerint nem látogatta meg Aranyt, de akik ott voltak azon a tavaszon, valamennyien a Deák-körhöz tartoztak. Lehetséges, hogy a császár-

⁹ TUZA Csilla, *Jelen a múlt jövője – Ferenc József Magyarországon – 1857*, a Magyar Országos Levéltár által gondozott Magyar Nemzeti Archívum honlapja, http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/ferenc_jozsef_magyarorszagon__1857.html

¹⁰ Uo., fotómásolat, D 131 – *Abszolútizmuskori Levéltár – K. K. Statthalterei Abtheilung Grosswardein – Elnöki iratok – 1857:1412*.

¹¹ AJÖM XVII., 37.

¹² Uo., 49.

¹³ Korompay H. János jegyzetanyaga az AJÖM XVII. kötetében, 709.

¹⁴ AJÖM XVII., 54.

¹⁵ *Kapcsos Könyv*, MTAK Kt, K 510., 7. lap.

¹⁶ AJÖM XVII., 54.

fogadás stratégiája: a *feltételes elfogadás* terve éppen e beszélgetések során kristályosodott ki.¹⁷ Odáig nem merészkednénk a feltételezésekben, mintha a vers megírása és elküldése egyenesen Deák jóváhagyásával, vagy annak utasítására történt volna, de az az autoritás, mellyel Deák – Dávidházi Péter fogalmazásában – „az anatómát érvényesíthette vagy felfüggeszthette, s egyáltalán: e sajátos viselkedési kódexet [a passzív rezisztencia elvét] a konkrét esetekre alkalmazhatta”, mindenképpen ott kellett hogy húzódjon nemcsak Arany, de más hazai művészek döntése mögött is, akik ellenérzéseik dacára részt vállaltak az ünnepekből.¹⁸

A császárlátogatás elfogadását 1857-ben nemcsak az a remény éltethette, hogy Deák koncepciója alapján megkezdődhetnek a tárgyalások az uralkodóval,¹⁹ hanem a még börtönben, illetve száműzetésben lévő elítéltek helyzete is indokolta. A császár és császárné körútjához ugyanis nemcsak ünneplések és ellenérzések, hanem remények is fűződtek a megtorlások enyhítésére, vagy éppen megszüntetésére. Bár 1857-ig több kisebb amnesztiaintézkedés született, az emigránsok ügye, a vagyonelkobzások sorozata, a fogságban lévők sorsa továbbra sem rendeződött.²⁰ A büntetések enyhítésének, sőt eltörlésének lehetőségét a hivatalos magyarországi lap 1857-ben, a látogatás előtt felvetette, majd május 10-én megjelent a császár nyilatkozata, melyet a Budapesti Hírlap így közvetített:

Örökre a feledés fátylát borítom egy szomorú múltnak politikai tévedéseire – így szól Felséges Urunk, a kegyelem és bocsánat szava ez, melyet a Császár népeihez intéz [...], a roppant birodalom egész területén nincs többé polgári rendű politikai fogoly! És nem csak azok, kiknek bágyadt szeme előtt a börtön megnyílik, kik Isten szabad levegőjét újra beszívhatják nemcsak ők áldják e perczen a Kegyelmes Uralkodó nemes szívét, hanem nejeik is.²¹

A nyílt szembehelyezkedés az uralkodópárral, megsértésük vagy el nem fogadásuk ezt a lehetőséget is kizárta volna. Az ígéret teljesítése végül, mint ismeretes, felemás volt: Ferenc József valóban elengedte a börtönbüntetéseket, de az emigránsoknak nem kegyelmezett. Enyhítették a vagyonelkobzásokat, sokan visszakapták a vagyonukat, és sokan mentesültek a pénzbírságok és a hadisarc alól. A teljes amnesztia azonban csak 1867-ben, a koronázás napján lépett életbe.

¹⁷ A Deákkal, illetve annak körével való előzetes egyeztetést MILBACHER Róbert is lehetségesnek tekinti: *I. m.*, 298.

¹⁸ DÁVIDHÁZI Péter, „Per passivam resistentiam”. *Egy politikai magatartásforma értékeléséhez* = *Uő.*, *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és irás témájára*, Argumentum, Budapest, 1998, 32–33.

¹⁹ Deák Ferenc politikai nézeteiről az 1850-es években és a passzív ellenállás programjának lényegéről lásd említett tanulmányán túl: DÁVIDHÁZI Péter, *Az együttműködés örök dilemmája. Példázat a hatalomról Széchenyi és Deák vitájában* = *Uő.*, *Per passivam resistentiam*, 51–64.

²⁰ Lásd többek között: KERÉNYI Ferenc, „Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás”. *Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában*, Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2005, 13–44.; HERMANN Róbert, *I. Ferenc József és a megtorlás*, Új Mandátum, Budapest, 2009.

²¹ Kovács József, *Adatok A walesi bárdok keletkezéséhez*, *Studia Litteraria* 6 (1968), 99. Az amnesztia lehetőségét és részlegességét a külföldi lapok is külön kiemelték, lásd MANHERCZ Osolya, *Ferenc József 1857-es magyarországi utazása a Times hasábjain*, *MKSz* 2009/1., 47–66.

A *Köszöntő* elküldése annak a személyes dilemmának a jegyében is történhetett, melyet Arany a Hollósy Kornélia emlékkönyvébe szánt versben fogalmazott meg. Arra semmi esély nem volt, hogy Ferenc József látogatása *ne történjen meg*. A fogadtatásában az önként jelentkezők mellett²² olyan személyeknek is részt kellett venniük, akik nem szívesen vállalták ezt a feladatot. Hollósy Kornélia a költemény szerint az utóbbiak közé tartozott, de hasonló tépelődés jellemezte a *Hymnust* és a császári család szerzeményeit egybedolgozó Erkel Ferencet is.²³ Amennyiben Arany megtagadta volna a felkérést, döntése azokat minősítette volna, akik nem voltak abban a helyzetben, hogy visszaadják a megbízatást. Ha egy olyan nagyságrendű személyiség magatartása vált volna a hazafiság és morális következetesség mércéjévé, mint Arany, annak tükrében minden másféle cselekedet immorálissá és hazafiatlanná degradálódott volna. Arany vállalása így a *szolidaritás* gesztusa is lehetett.

Az ünneplésre kötelezett művészek, valamint a szabadságharc élő és elhunyt áldozatai iránti többszörös és többféle hűséget még poétikai szinten, a költemény esztétikai terében is nehéz lehetett megoldani úgy, hogy a szándék és az ok nyilvánvalóvá váljon. Arany a kettős szólam technikáját alkalmazta, hasonló módon, mint Erkel. Tarjányi Eszter hívja fel a figyelmet a 2. versszak elején a Petőfi-allúzióra: „Harca magyar!”, de kevésbé feltűnő Petőfi és Vörösmarty-áthallások másutt is gyaníthatók: „bort a billikomba!” (Petőfi: *Felköszöntés*, 1842.); Vörösmarty *Fóti dalán* egyik gondolatára („Törjön is mind ég felé az, / Ami gyöngy”) emlékeztet az 1. versszak 3. sora: „Mint szívünkől a kívánat égre száll”.

Másfelől szigorúan az Egressy Sámuel által jelzett történelmi kontextus keretei között marad Arany szövege: az opera cselekménye II. András korában játszódik, a főhős Szent Erzsébet. A köszöntődal *király* megszólítása tehát a színpadon lévő történelmi személynek, és nem a nézőtérben jelenlévő, magyar királlyá akkor még nem koronázott császárnak szól. Nem tudjuk, hogy a vers keletkezése idején Arany olvashatta-e Czanyuga József librettóját. Az operaszöveg még a császárlátogatás előtt megjelent nyomtatásban magyarul és németül,²⁴ de a nyomdából való kijövetel pontos dátumát és azt, hogy Arany ezt kézhez kaphatta-e, nem ismerjük. Május 18-án már biztosan beszerezhető volt, erről tanúskodik az erdélyi gróf, Gyulay Lajos naplója.²⁵ Az Új Magyar Múzeum az 1857. júniusi, VI. füzetében, a 284. oldalon hirdeti, tévesen, 1858-as kiadási évvel. A február 21-i levele szerint ellenben Egressy Sámuel még nem tudja küldeni a librettót Aranyak: „Mint külön álló jelenetnek – írja Egressy –, a különben sem közölhető szöveggel szükségtelen összhangzásban lenni.”²⁶

²² A dilettánsok seregéről bő dokumentációval ad leírást Kovács József László, *Az 1857-es császárrjárás irodalmi visszhangjai = Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, PIM, Budapest, 2000, 255–266.

²³ *Az Erzsébet-opera Bánk bán-áthallásairól* lásd NÉMETH, *I. m.*

²⁴ CZANYUGA József, *Erzsébet. Elisabeth. Oper in drei Akten. Aus dem Ungarischen. Musik von Franz Erkel und den Brüdern Doppler, Joh. Herz, Pest, 1857.*

²⁵ Gróf GYULAY Lajos *maga keze és könyve – Vörösvonalú Tárógató*, 1857. jan. 1.–1857. máj. 31., Gyulay–Kuun család levéltára (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának őrizetében [Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale], Fond Gyulay–Kuun, 358.), 345.

²⁶ *AJÓM* XVII, 23.

A *Köszöntő* tartalma csak azoknak az információknak az ismeretéről tanúskodik, melyeket Egressy Sámuel közöl Arannyal. A dal megszólítottja II. András király, és Erzsébet leányának jelenlétére történik benne utalás: „Egyesül a rózsavirág és kereszt: / Ily jegy alatt hű lovagszív vért ereszt: / Éljen urunk, hős királyunk, s leánya, / Magyarország legdeliebb rózsája!” Az opera szövegének ismeretét tehát nem tükrözi a bordal, de nem kizárt, hogy *A walesi bárdok* ötletét a később olvasott librettó adta. A dalmű cselekménye ugyanis egy Kisfaludy Sándor-féle románchoz hasonló, dalnokokat szerepeltető történet. 1221-ben kereszties hadak vonulnak át Magyarországon, velük érkezik álruhában Lajos thüringiai gróf és bizalmasa, Kunó. Lajos azért öltözik dalnoknak, hogy megbizonyosodjon Erzsébet érzelmeiről, akivel még gyermekkorukban eljegyezték egymást, de már hosszú ideje nem találkoztak. Erzsébet és dajkájának lánya, Gunda találkozik a két álruhás lovaggal, és egymásba szeretnek. Lajos a harmadik felvonásban a lovagi torna győztese lesz, Erzsébetnek kell átadnia a győzelmi koszorút, de a lovagban a dalnokra ismer. Az opera végül az ifjú párok egymásra találásával végződik, II. András beleegyezik Lajos és Erzsébet házasságába.²⁷

Hogy Arany dalát sem az Operaház kottatárában őrzött eredeti partitúra, sem a nyomtatott librettó, sem a sugópéldány nem tartalmazza,²⁸ magyarázhatja a kései felküldés. Ha Arany csak április második felében, talán 20-a körül juttatta el a küldeményt Pestre, mint arra Egressy Sámuel leveléből következtetni, akkor a betanulásra még maradhatott idő, de a javában zajló próbák idején az eredeti partitúra mellett feltehetően csak külön lapon szerepelhetett, az esetleg már nyomtatás alatt lévő Czanyuga-féle szöveggönyvbe pedig biztosan nem kerülhetett bele.

A jelenleg rendelkezésre álló dokumentumok alapján nincs biztos adatunk arról, hogy elhangzott-e Arany dala az előadás során. A hírlapok nem említik a nevét, és nincs ott azok között sem, akik az előadást követően gazdag császári jutalomban (50 dukátban, gyémántgyűrűben) részesültek, így ha el is énekelték a dalt, az valószínűleg névtelenül olvadt bele a műsorba. Tarjányi Eszter arra következtet, hogy a *Köszöntő* kimaradt az operából: „Arany neve és *Köszöntő-dala* sem a Vasárnapi Újságban, sem más korabeli lapban, sem az előadás szöveggönyvében, de még a sugópéldányában és partitúrájában sem fordult elő, szinte biztos, hogy azért, mert versét nem adták elő az 1857. május 6-ai protokoll előadáson, és valószínűleg később sem.”²⁹ Szigorúan filológiai szempontból megítélve a tényeket azonban az irodalomtörténet nem vizsgálta meg minden adatot erre vonatkozóan. Nem tudunk arról például, hogy Ráday Gedeon színházigazgató, Egressy Sámuel, az opera szereplői, Hollósy Kornélia iratai, vagy a nézőtérben jelenlévő személyiségek egykorú dokumentumai a kellő figyelmet kapták volna a kutatás során.

²⁷ A cselekmény bővebb leírása GURCSÓ Ágnes-től és NÉMETH G. Istvántól az OSzK honlapján gondozott Erkel-oldalon olvasható: <http://erkel.oszk.hu/adatlapegy/erzsebet>

²⁸ KERESZTURY Dezső, *A szépség haszna*, Szépirodalmi, Budapest, 1973, 116; Uő., *Arany János Kapcsolókönyvéről* = ARANY János, *Kapcsolókönyv*, Akadémiai–Helikon, Budapest, 1982, lapszám nélkül; Uő., „Csak hangköre más”. *Arany János 1857–1882*, Szépirodalmi, Budapest, 1987, 144.; Uő., *Mindvégig. Arany János 1817–1882*, Szépirodalmi, Budapest, 1990, 321. Lásd még TARJÁNYI, *Irodalmi viaskodások*, 327.

²⁹ Uő., 329.

Hogy az eddig feltárt kézirat és publikált beszámoló igen keveset foglalkozik magával az előadással,³⁰ az a körülményekből válik érthetővé, hiszen a császárlátogatás eseményei olyan sűrű és látványos sorozatban követték egymást, különösen az első héten, hogy a Nemzeti Színház műsora csupán egyik volt a sok szenzáció közül. A császári pár május 4-én érkezett a magyar fővárosba, erről a Vasárnapi Újság május 10-i száma a következőképpen számol be:

Egész hosszában sűrű néptömegek hullámzottak; az egyes házak virágokkal, szőnyegekkel, zászlókkal voltak elborítva; közel a partokhoz tarkáztak a rendkívüli számmal kiállított gőzösök s egyéb hajók lobogói; zászlócskák lobogtak a gyönyörű lánchid egész hosszában s külön diszitmények lepték a hidoszlopok tetejét s a budai alagut néhány nap óta kész homlokzatát. [...] A diadalkaputól jobbra és balra a Dunapart összes házai teljes diszben pompáztak, mellyek között kitűnt különösen a legközelebb két szomszéd, a régi redout-épület s az „angol királynő” című szálloda [...] Közvetlen ezen erkély alatt volt Ő cs. kir. Felségeik számára a külön kiszálló hely készítve. Az állóhajón két óriási árboc volt, megrakva lobogókkal s ez állóhajót egy, virágos utcát képző, hid köté öszsze a parttal, mellynek szélén állott a keleti stýlben épült hódolati sátor, mellynek közepe mind két felé nyílt tért, két oldalai nehéz kelméjű függönyökkel elzárt két szobát tüntettek fel, az utóbbit csupán a Felségek számára. Itt történt a partraszállás után az első üdvözlés s innen vették Ő cs. kir. Felségeik s a bevonulási díszmenet utjokat a fent leirt diadalkapu felé.³¹

A látogatás hivatalos része május 5-én kezdődött. Ezen a napon, mint a Wiener Zeitung beszámol róla, a küldöttségeket fogadta az uralkodópár, elsősorban a szatmári deputációt, mivel ebbe a megyébe a császár nem szándékozott ellátogatni, majd az egyházi küldöttségek köszöntője következett. Erre az estére volt betervezve a bécsi Anton Stüwer által rendezett tűzijáték, de a délután 5 órakor hirtelen jött mennydörgés és eső a tűzijátékot elmosta.³² A Wiener Zeitung egyébként hosszasan ecseteli a fényt, pompát, ékszereket, mellyel a császári család, a kíséret, az udvarhölgyek elkápráztatták vendégfogadóikat. Úgy tűnik, Erzsébet császárné különlegesen gazdag és lenyűgöző *toilette*-et tervezett erre az alkalomra.³³ Május 6-án délelőtt tartották meg a katonai díszszemlét, melyet lóhátról néztek végig; délután a császár az evangélikusok küldöttségét fogadta és magánaudienciát tartott, majd 4 órakor következett a díszbebéd; este fél 8-kor érkezett az uralkodópár a Nemzeti Színházba, miközben a feldíszített utcákon folyamatos éljenzés kísérte. A színház különleges

³⁰ Vay Sarolta (Sándor) jó fél századdal később tette közzé emlékiratait, melyben részletesen ír a császárlátogatás eseményeiről, és közli az egykori színlapról az opera szereplőinek nevét: Gróf Vay Sándor, *Erzsébet királynéről; Császár adomák* = Uő., *Erzsébet királynéről és más krónikás feljegyzések*, Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1910, 7–38.

³¹ VU, 1857. május 10., 19. sz., 153–154.

³² Wiener Zeitung, 1857. máj. 8., péntek, 105. sz., Abendblatt, 417–418.

³³ Wiener Zeitung, 1857. máj. 7. csütörtök, 104. sz., Abendblatt, 413.

fénnyel és pompával fogadta őket. 7-én délelőtt adták át a művészek a 30 lapból álló Erzsébet-albumot.³⁴ Május 8-án két dunai gőzös keresztelése következett, majd a gőzhajógyárat tekintették meg, délután pedig Goldberger-féle budai vászongyárba látogattak. Ugyanezen a napon tekintették meg a virágkiállítást, a kézimunka-kiállítást, a Nemzeti Múzeumot, este pedig bál következett, miközben a Duna-parton kivilágítást, a Lánchídon pedig tűzijátékot szerveztek.³⁵

A tudósításokban a Nemzeti Színház előadásáról is többnyire csak a külsőségek jelennek meg. A Vasárnapi Ujság idézett száma, a 159. oldalon magával az operával nem is óhajt foglalkozni:

Ez este csak különös meghívó jegyek által lehetett az előadásban részt venni; minden nézőtér a főhercegi udvarmesteri hivatal által levén lefoglalva. A meghívó jegyekre fel volt írva, hogy a férfiaknak pompás magyar diszöltözetben, vagy teljes diszegenruhában kell megjelenniök, a kik fekete polgári öltözetben jönnek, ahhoz fehér nyakkendőt választanak; a hölgyek kerek diszruhában ékszerekkel. Már hat óra tájon el voltak lépve néptömegektől a színházhoz vezető utcák, mikén keresztül csak nagy nehezen lehetett a színházig jutni, mellynek néző helyeit a meghívottak jó korán igyekeztek elfoglalni. A színház belseje ez órában meglepő látványt nyújtott. A mindenütt fényesen kivilágított csilárok [!] ragyogványa azon százszoros szépségeken tört meg, miket gyémántok közé fűzött hölgyek arcjai képeztek. Minden páholy egy-egy aranyráma volt, mellyből ragyogó hölgyek, ősmagyar diszruhákban pompázó férfiak mellképei tűntek elő; nem kevésbé emelő látvány volt a földszinti tér kaczagányos és egyenruhás közönségtől ellepott szinképe, valamint az első karzaté, melly többnyire hölgyek számára tartatott fenn, míg a második karzat szinte a legválogatottabb, nagyjából férfi közönséget fogad be. Csak egy ráma volt még üresen; a legnagyobb, a legpompásabb; a gyönyörűen földiszitett udvari páholy, melly Ő Fölseégeiket volt elfogadandó s mellyen várakozás-teljesen függtek minden néző szemei. Egyszerre fölnyílt az ajtó s belépett rajta az óhajtvá várt Császári Pár, s azzal megzendült a zenekar üdvözlő rivalása, a mellybe a közönség hármás éljenkiáltása vegyült. Felsőleges Uralkodónk pompás magyar egyenruhába volt öltözve. Ő Felsőgeik kegyes főhajtással fogadták a közönség lelkes üdvkiáltását s helyet foglalván, kezdődött az előadás; melly egy uj, az ünnepélyre készült dalműből állott. Az előadásról itt nincs helyén szólnunk.³⁶

Hasonló módon ír erről az estéről a Wiener Zeitung május 8-i esti lapszáma, a 419–420. oldalon. A páholyok – írja a lap – valósággal ragyogtak a sok gyémánttól és aranytól, az est az előkelő világ találkájának tűnt. Vég nélkül szállították a díszes kocsik a vendégeket. Amikor az uralkodópár megjelent, hatalmas éljenzés fogadta őket, ami világosan mutatta, hogy a magyar nép megértette, a császári párban a jó-

³⁴ Uo.

³⁵ Wiener Zeitung, 1857. máj. 9., szombat, 1346.

³⁶ VU, 1857. május 10., 19. sz., 159.

akaróikat üdvözölhetik. A császár az előadást huszáröltözetben, a császárné magyar ruhában nézte végig. Végül említi a bécsi lap, hogy az estére tervezett kivilágítás és tűzijáték elmaradt.

Az egyetlen művészeti lap, a Zellner-féle bécsi Blätter für Musik, Theater und Kunst, mely ekkortájt foglalkozik az előadással, csak a zenei teljesítményt emeli ki.³⁷

Figyelmet érdemel a Vasárnapi Ujság azon adata, hogy az előadásra csak meghívóval lehetett bejutni, s ezt a Wiener Zeitung is megerősíti. Azt írja, a színházi előadás a nézőtér és a páholyok tele voltak, de úgy tűnik, kellő óvatossággal készült rá a színházi vezetőség. Korlátozott számban, ellenőrzötten árulták a jegyeket, az árat pedig a szokásosnál magasabbra emelték,³⁸ így biztosították a közönség szűrését. Voltak, akik be sem jutottak az előadásra, erről panaszkodik például a bécsi művészeti lap, a Neue Wiener Musik-Zeitung tudósítója, aki a május 8-i előadást nézhette végig, mert a théâtre paréra nem engedték be.³⁹

A közönség megválogatásának és az óvatosságnak is betudható, hogy az előadásról magáról alig ismeretes magánfeljegyzés. Gróf Gyulay Lajos például, aki 1810 óta rendszeresen naplót vezetett, és amikor Pesten tartózkodott, csaknem minden előadást végignézett a Nemzeti Színházban, az *Erzsébet* című operának csak a május 18-i, harmadik előadását látta, erről szólnak a május 18-i és 19-i mondatai:

Erzsébeth – ezt a' dalművet ma harmadszor adják már, és én nem láttam, ma elmegyek – a' szöveget épen most el is olvasám. – Ezen dalművet *Erkel* és a' két *Doppler* szerzette a szöveget hozzá *Czanyuga*, azon alkalomra íratott mikor *Ferenc József* és neje *Erzsébet* Pestre érkezvén, *dísz előadás* volt a' Nemzeti Színházban (theatre paré).⁴⁰

Az *Erzsébet* operát tegnap láttam, nem sokat ér, de alkalmi darabnak megjárja. *Erzsébet* Thüringiai Gróf mátkája és neje később, II. Endre Magyar királunk volt leánya – Császárnét is *Erzsébetnek* hívják – úgy van festve mint jótékony és szép kir. hölgy [-] fel lehet tenni erről is azt,⁴¹ hogy jótékony lesz, szépsége általánosan el van ismerve.⁴¹

Mindezt figyelembe véve tehát, még ha elő is adták Arany dalát, nem valószínű, hogy a sokféle esemény közül éppen erre összpontosítottak volna a beszámolók. Másrészt igaz van Tarjányi Eszternek: amennyiben Arany neve felmerült volna bárhol az előadás során, úgy annak nyomot kellett volna hagynia. Kérdés azonban, mennyi jelentősége van egyáltalán Arany versének megítélése szempontjából annak, hogy

³⁷ A kritikát magyar fordításban közli BÓNIS Ferenc, *Liszt, Erkel és Mosonyi alakja egy bécsi művészeti lapban*, Hítel 2011/1., 45–46.

³⁸ Wiener Zeitung, 1857. máj. 7., csütörtök, 104. sz., Abendblatt, 416.

³⁹ „Im ungarischen Theater kam den 8. d. M. zum zweiten Male (das erste Mal zur Feier der Anwesenheit IF. MM. im theatre paré, wozu wir leider keinen Eintritt erhalten konnten) eine neue Oper »Erzsébeth« zur Aufführung...” – Neue Wiener Musik-Zeitung, 1857. máj. 21., 6. évf., 21. sz., 84.

⁴⁰ GYULAY, I. m., 345.

⁴¹ Uo., 346.

előadták-e. Azzal, hogy megírta és feljuttatta Pestre, a maga döntését meghozta, és az értelmezés számára ez az igazán lényeges adat.

A vers visszavonása azért nem valószínű, mert a Kapcsos Könyvbe – valamikor 1857 és 1865 között bemásolva a szöveget, többszörös adatolással, peritextuális korszorúval kötötte hozzá a *Köszöntőt* a császárlátogatás eseményéhez. Mintha nem megtagadni, hanem éppen kiemelni óhajtotta volna gesztusát. Keresztury Dezső figyel fel rá először, hogy szokatlan módon, a többi bemásolt verstől eltérően Arany négy-szeres megerősítéssel jelzi a vers keletkezésének körülményeit és alkalmát. A Kapcsos Könyv 7. oldalán két vers szerepel. Az oldal felső részén a *Köszöntő*, alatta a *H[ollósi]. K[ornélia]. emlékkönyvébe* című költemény, a lap hátoldalán a *Balzsamcsepp* című vers 1857 júniusából. A Hollósy Kornéliának Egriessy kérésére írt dal, *A bujdosó* nincs benne a Kapcsos Könyvben, és *A walesi bárdok* sem, ellenben éppen itt hiányzik a könyvből négy kivágott lap.⁴² A *Köszöntő* alatt zárójelben, ugyanazon fekete tintával és kézírással: „(Egy operaszöveghez; mely II. Endre korában játszik.)”; a cím mellett jobbról, még mindig ugyanazon írással és tintával, zárójelben egyértelműsíti Arany az alkalmat: „(Erzsébet operához)”; a vers alatt szintén egykorú, újabb zárójeles kiegészítés: „(Gróf Ráday színigazgató kívánatára)”, majd alatta megint pontosítás és egyértelműsítés: „(Márcz. 1857.)”⁴³ Az egész vers mellett jobbról, függőlegesen átfogva a szöveget végül egy későbbi bejegyzés áll grafitceruzával: „Gyűjteménybe nem való.” Évekkel később tehát Arany mintha visszavonni, törölni akarta volna a verset az életművéből – ismeretes, hogy az 1867-es összkiadásban e peritextusokat elhagyta, és csak annyit írt a vers alá: „II. Endre korában” –, de legalábbis az 1867-es kötetig vállalta a szöveget.⁴⁴ Kérdés, *miért és hogyan* vállalta.

A Kapcsos Könyv szövegelrendezése alapján elfogadható Keresztury Dezső értelmezése, hogy ha nem is tagadta meg Arany a *Köszöntőt*, a zárójeles magyarázatokkal és az alá másolt, Hollósy Kornéliának szóló emlékkverssel olyan kontextusba helyezte, mely jelezni képes a megírás okát és szándékát. A szöveggörnyezetnek így módon a vers rejtett jelentését kell feltárnia, és éppen a túlhangsúlyozott betű szerinti értelmet („hódoló vers”) kell másféle olvasatba átfordítania. A szokatlanul sok magyarázat egyszerre rendelkezik *értelemmegvonó* és *értelemadó* szereppel, amennyiben a betű szerinti jelentéssel ellentétes, kimondatlan tartalmat kell közvetítenie.

A peritextusok sokasága és hangsúlyossága azonban mintha azt is jelezné, Arany számára még az 1860-as években sem egészen lezárt történetről van szó. Ráday kérésére, talán a Deák-kör egyfajta belső megegyezésének engedve, Hollósy Kornélia iránti tekintetből, esetleg a császári ígéretek hatására, az élő és bebörtönzött, külföldre száműzött honvédek iránti szolidaritásból írta a dalt, a néhány héttel későbbi

⁴² Ha a Kapcsos Könyv átlagát tekintjük, akkor egy oldalra 6–7 versszak fért ki. A 31 versszakos ballada, *A walesi bárdok* a jegyzetekkel együtt eszerint két vagy három lapot tölthetett be, ha egyáltalán bekerült a gyűjteménybe.

⁴³ Keresztury Dezső idézett tanulmányai, és a Kapcsos Könyv kézírata az MTA Kézirattárában: K 510, 7. lap.

⁴⁴ A Kapcsos Könyvben kivágott lapok után következő szöveg – egészen más kézírással és tintával az *Artatlan dacz*, ezzel a jelöléssel: Dec. 11. 1865.

Balzsamcsepp című vers kezdete mégis mintha lelkiismeretvizsgálatot sugallna: „Szív, örömtől elszokott szív, / Multak gyászos özvegye! / Meghervadtál, meghajoltál – / Az vagy-e még, aki voltál, / Árva szívem, az vagy-e?”

A *Köszöntő* a Kapcsos Könyv legkésőbbi peritextusával, a grafitceruzás bejegyzéssel nyeri el végső helyét a versek sorában. Arany itt írja át a történetet és iktatja ki a császárlátogatáshoz kapcsolódó formában a dalt az életműből. A további kiadásokban (1867, 1883) csupán történelmi tárgyú bordalként szerepel. Talán az olvasói érzékenységben sem bízva, a nyomtatott változatban leválasztja róla az alkalmi kötődést, a megírásnak a vers köré felépített *külön történetét*. Kézírtos formában azonban meghagyta az eredeti változatot, a Kapcsos Könyvből nem vágta ki.

A *Köszöntő* keletkezéstörténetét és kézírtos peritextusait így módon értelmezve nincs ellentmondás a dal megírása és a Nádaskay Lajos által kért hivatalos üdvözlővers elutasítása között. Ismeretes, hogy a korabeli kormánylap, a Budapesti Hirlap szerkesztője, Nádaskay Lajos a Ráday-féle felkérés után, de a *Köszöntő* Pestre küldése előtt, március végén vagy április elején fordul Aranyhoz, írjon verset az uralkodó tiszteletére a lapja számára. Arany április 3-án válaszol neki, és betegségére hivatkozva hátrítja el a feladatot.⁴⁵ Bár a levél alapján a kényszerítésről szóló későbbi irodalomtörténeti legenda valóban legendának bizonyult,⁴⁶ a felkérés ténye vitathatatlan, hiszen ő maga kétszer is elmondja Tompa Mihálynak: „Olvastad-e a báránnyfelhős verset? Ha igen, úgy értesz engem, ha nem, akkor nem magyarázhatom ki jobban. L[i]szny[a]ynak becsületére válik, ugy-e? Engem is felszólított az a jó ur, aranyokat ígérve sokat, sokat, de én legjobb akarattal mellett sem tehetém meg, beteges állapotom miatt.”⁴⁷ Majd nem sokkal később újra írja: „A „báránnyfelhő” – Lisznyai. Azt megértette minden ember. Előbb nekem voltak ígérve azon aranyok. De én beteg voltam. Sajnálom. Az egészet nem érted, ha a hiv[atalos] lap *aranyos* számát nem olvastad.”⁴⁸ A betegségre hivatkozást Aranyál itt a kényszerű feladat előli kibúvókeresésként kell értelmezni, s talán túlzás azt állítani, hogy „az irodalomtörténetben oly egyértelművé vált gerinces és egyenes elutasítás gesztusa semmiképpen sem olvasható ki” abból a levélből, melyet a verskérő Nádaskay Lajosnak írt Arany.⁴⁹

⁴⁵ Nádaskay levele nem maradt fenn. Arany válaszlévét Korompay H. János közli: AJÖM XVII., 46–47.

⁴⁶ Megfontolandó ugyanakkor, hogy a Nádaskay-féle levél kizárólag a Budapesti Hirlapban való közlésre vonatkozik. Május 7-én egy díszalbumot is átnyújtottak a császárnak (a Somogyi Károly által gondozott Erzsébet-albumot, mely a Szent Erzsébetre vonatkozó emlékeket tartalmazta), de több más költői albumot is terveztek és kiadtak erre az alkalomra. Hogy előzetesen milyen tervek léteztek, mely költőket terveztek felkérni versírásra, vagy ekörül milyen hírek terjedtek, arra nézve *nincs adata* az irodalomtörténetnek. A kiadott albumokról és versezetekről lásd Kovács József László, *I. m.*

⁴⁷ Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1857. június 26. AJÖM XVII., 70–72. Korompay H. János jegyzetei: *Uo.*, 707.

⁴⁸ Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1857. aug. 4., AJÖM XVII., 90–92. Korompay H. János jegyzetei: *Uo.*, 714–715. Elgondolkodtató, mire vonatkozhatott Arany mondata: „Azt megértette minden ember.” Vajon arra célzott-e, hogy Lisznyai szándékoltan „császárnak” nevezi az uralkodót, s így kölcsönöz a versnek bizonyos rejtett üzenetet is? Ironikus-e Arany mondata, s ha igen mi a tárgya az iróniának? Célzás-e esetleg *A nagyidai cigányok*ra és annak fogadtatására, hogy azt „nem értette meg minden ember”?

⁴⁹ *A kényszerítés* kifejezés jó negyed századdal később, Szász Károlytól hangzott el. A talán téves, vagy túlzó kifejezést Aranyra visszahárítani, vagy *A walesi bárdok* jelentésére, keletkezésére nézve bizonyító

Tompa Mihálynak a betegségre hivatkozik ugyan, de a mondataiban jól érződik a célzás (allusio) retorikai alakzata, s ezt az is megerősíti, hogy Tompa *megérti* az utalást, és hasonlóképpen burkoltan válaszol, sőt mintha az ő soraiban valóban a kényszerítettség gyanúja merülne fel: „Én azóta furcsa verseket írtam, *irattattam*, de aligha lát napvilágot, bizonyos körülmények miatt; de ha a körülmények elmaradtak volna is *aligha*, magáért a versért, – mert *rosz*.”⁵⁰

Irodalomtörténészek újabban felhívják a figyelmet arra, hogy *anatéma* a hazai közönség, a közvélemény és a Deák-párt részéről nem érte Lisznai Kálmánt sem a Budapesti Hirlapba írott, ún. bárányfelhős verse miatt, melyet aranyozott betűkkel hozott a kormánylap május 5-i száma.⁵¹ Ez a tény közvetett bizonyíték lehet arra, hogy valóban létezett egyfajta közös, talán csak hallgatóságos megállapodás a művészek és írók körében a császár fogadására. Szilágyi Márton a Lisznairól írott monográfiájában a korszakra visszaemlékező Vadnai Károlyt idézi, aki a konzolidáció reményét elsősorban a konzervatív párthoz és Török Józsefhez, a Magyar Sajtó című lap szerkesztőjéhez köti, Szilágyi szerint azonban rendelkezhetett az elgondolás „valamiféle kollektív meggyőződés hitelesítő erejével is”.⁵² Azonban Arany, ha a színházi előadásra szóló verset vállalta is, a fejedelmi párnak személyesen szóló üdvözlés megírását elutasította (betegségére hivatkozva „ellehetetlenítette”), s így módon szembement a Deák-féle (esetleges) stratégiával éppúgy, mint a Szilágyi emlegette (esetleges) kollektív reménykedéssel. A Nádaskaynak szóló levelét nem lehet másként értelmezni.

2. Versengő történetek A walesi bárdok keletkezéséről

a) A ballada datálhatósága a kortársak emlékezései alapján

A kritikai kiadás jegyzetanyagában Voinovich Géza adataiból derül ki, hogy *A walesi bárdok* datálása mintegy negyven évvel a feltételezett keletkezési időpont után történt meg. A vers létrejöttének folyamatát maga Arany életében nem rögzítette, csupán a Koszorúban közölte a szöveget, 1863. november 1-jén. A Kapcsos Könyvbe nem másolta be. A ma ismeretes kézirat, mely Voinovich szerint Dóczy Lajos birtokában volt, dátumot nem tartalmaz.⁵³ A költeményt Arany az 1867-es összkiadásba felvette, de nem az 1857-es versek közé sorolta be, hanem a kötet végére helyezte,

erejűnek tekinteni kissé történetietlen és méltánytalan magatartás lenne. MILBACHER, I. m., 296. Arra a tényre, hogy Nádaskay kérte fel Aranyt, s nem „kényszerítés” történt, Szilágyi Márton egyébként korábban már felhívta a figyelmet: SZILÁGYI Márton, *Edvárd király, angol király... Arany János és Lisznai Kálmán*, Tekintet 1990/6., 113–118.

⁵⁰ Tompa Mihály Arany Jánosnak, 1857. júl. 3., AJÖM XVII., 80. A kritikai kiadás jegyzetanyaga nem tartalmazza, mely versére célozhatott Tompa. Verseinek összkiadásaiban mindenesetre nincs olyan darab, melyre ráillene a jellemzés.

⁵¹ SZILÁGYI Márton, *Lisznai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulmányai*, Argumentum, Budapest, 2001, 92–93.; TARJÁNYI, *Irodalmi viaskodások*; MILBACHER, I. m.

⁵² SZILÁGYI, *Lisznai Kálmán*, 93–95.

⁵³ MTAK Kt. Kézírtatára, K 512/13. Voinovich azt feltételezi, úgy kerülhetett a kézirat Dóczy birtokába, hogy több verset fordított idegen nyelvre Aranytól. Ez a feltételezés azonban azért bizonytalan, mert Dóczy dolgozhatott volna a nyomtatott változatból is.

keltezés nélkül.⁵⁴ Ugyanígy jelent meg az 1872-es harmadik utánnomásban, majd 1883-ban, a 392. oldaltól, a *Leányomhoz* című 1865-ös vers előtt, de az 1864. szept. 24-i keltezésű, *Emléki* című darab után.⁵⁵ Arany János, majd 1883-ban Arany László egyértelműen a közlést, a megjelenést tekintette a besorolás kritériumának, azt is tévesen, hiszen még a Koszorú-beli publikálás alapján is 1863-as versről lenne szó.

Hogy a ballada korábban keletkezett volna, azt először Szász Károly jelezte 1882-ben, a Vasárnapi Ujságban megjelent nekrológban:

„A walesi bárdok”-at még Kőrösön kezdte megírni. Az egy állítólagos (vagy allegorikus) *angol* ballada; ilyennek adta ki még „Koszorú”-jában is; pedig magyar ballada biz az, olyan a milyen csak lehet. Most már nem volna illendő elbeszélni, mily alkalomból kezdte írni; rebesgették, hogy bizonyos alkalomból (az ötvenes években) a magyar költőket kényszeríteni akarják, hogy bizonyos diszalbumba verseket írjanak. Arany, gondolva, hogy sorsát ő sem kerülheti el, ezt kezdte írni. A hir azonban nem valósult s abba hagyta. Egyszer, jóval később, Tóth Endrétől megjelent az „Ötszáz walesi bárd” című költemény (az is czélzatos és vonatkozó). Arany is tetszett a vers, legalább figyelmére méltatta. Én akkor már kis-kunsági lelkész voltam s Arany Pesten lakott. Nála levén, kértem tőle: olvasta-e a Tóth Endre költeményét s emlékszik-e még rá, hogy ő is kezdett, ekkor s ekkor, Kőrösön erről a tárgyról egy egészen máshangu és menetű balladát? Hát kihuzza a fiókját s kiveszi belőle a befejezett, kész költeményt. Nekem is, mondá, a T. E. költeménye eszembe juttatta a magam félbenmaradt versét; elévettem s befejeztem; de miután más már megírta, nem tudom érdemes-e kiadni ezt? – Ezt? kiálték fel, végig olvasva a balladát; hisz ez valamennyi közt a legszebb balladád!⁵⁶

Szász Károly emlékezése arra utal, hogy a ballada első változata 1857 kora tavaszán keletkezhetett, mindennemű felkérés megelőzően, pusztán azokra a hírekre, hogy a költők nem kerülhetik el az üdvözlő vers írását, a végső változat pedig az 1860-as évek elején, Tóth Endre versének megjelenése után⁵⁷ születhetett meg. Voinovich Géza erre alapozva helyezi Arany balladáját a kritikai kiadás első kötetében az 1857. márciusi datálású *Köszöntő-dal* elé.⁵⁸

Talán Szász Károly emlékezésének hatására dátumozta vissza 1857-re a verset a rákövetkező évtizedben, atyja költeményeit sajtó alá rendezve, maga Arany László is. Az 1857-es évszámot mindenesetre először ő tette ki a *Kisebb költemények* 1894-es kiadásában, a következő jegyzettel:

⁵⁴ ARANY János *egyegy költői darabjai*, Ráth Mór, Pest, 1867.

⁵⁵ ARANY János *Összes Munkái. Kisebb költeményei*, Ráth Mór, Budapest, 1883.

⁵⁶ SZÁSZ Károly, *Arany Jánosról*, VU 1882. okt. 29., 44. sz., 694.

⁵⁷ Tóth Endre verse *Az ötszáz gael-dalnak* címmel a *Szigeti Album*ban jelent meg: kiad. SZILÁGYI István – P. SZATHMÁRY Károly, Pest, 1860, 95–96.

⁵⁸ ARANY János *összes művei*, I., *Kisebb költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Akadémiai, Budapest, 1951, 272–275. (A továbbiakban AJÖM I.)

1863-ban a *Koszorúban* jelent meg először, de 1857-ben keletkezett, mikor egy ünnepélyes alkalommal Aranyt, Tompát, más költöket is fényes díj ígéretével hiába igyekeztek üdvözlő óda írására megnyerni. Vö. Aranynak Tompához írott 1857. június 26-án írt levelét.⁵⁹

Az ő jegyzete szerint *A walesi bárdok* nem kora tavasszal, és nem a felkéréseket megelőzően, hanem a Nádaskay-féle levél hatására keletkezett, 1857. április vége és június 26-a között. Arany László nem szól arról, hogy a vers csak az 1860-as években nyerte volna el végső formáját. Feltehetően ennek alapján datálják a Voinovich-féle kötet utáni kiadások 1857 júniusára a költeményt, és helyezik el a *Köszöntő-dal*, a *Hollósy Kornéliának (Emlékkönyvbe)*, *A bujdosó* és a *Balzsamcsepp* után.⁶⁰

Az 1850-es évekbeli első változatot vagy töredéket egy kései emlékezés is valószínűsíti. Solymossy Sándor az 1917-es Arany-centenárium alkalmával – bár Arany László történetverzióját veszi át a felkérés visszautasításáról – elmondja, hogy a balladát kéziratban többen ismerték, s lelkes terjesztője volt a nagykőrösi tanártárs, Tomory Anasztáz:

[E]nnek pesti ismerősei közé tartozott atyám is, ki többször emlegette, hogy az ötvenes évek végén Tomori titkolódzva mutatta neki Arany versét s azt atyám lemásolta magának. A költemény vonatkozásairól akkor ismerős körökben sokat beszéltek. Arany természetből félénk ember volt, bátorsága annál inkább növelte tekintélyét. Ráutal később maga is (1877) „A hazáról” cz. versében: „A hazáról egy merész szót Én is ejtek hajdanába, Mikor annyit is nehéz volt: Most közömbös lettem s gyáva.”⁶¹

A vers, vagy annak egy korábbi változata eszerint kéziratban terjedt a nagykőrösi időszak vége felé. Ha közelebbi keletkezést nem is tesz lehetővé Solymossy adata, azt legalább igazolja, hogy létezett 1860 előtti kézirat, és ezt a kortársak rejtegetni való, politikai bátorságra utaló allegóriaként olvasták.⁶² Neki is feltűnik, hogy Arany keletkezés nélkül publikálta a balladát a verseinek összkiadásában, az időpont eltüntetését azonban nem elbizonytalanító, hanem éppen megerősítő gesztusként értelmezi: „Ma is évszám nélkül található összes költeményei közt; nála feltűnő kivétel.”⁶³

⁵⁹ ARANY János *kisebb költeményei*, II., [s. a. r. ARANY László], Ráth Mór, Budapest, 1894, 114.; idézi az AJÖM I., 503. is.

⁶⁰ ARANY János *összes költeményei*, s. a. r. KERESZTURY Mária, Magyar Helikon, Budapest, 1966.; ARANY János *összes költeményei*, I., s. a. r. GÁNGÓ Gábor, Unikornis, Budapest, 1992.; ARANY János *összes költeményei*, I., s. a. r. SZILÁGYI Márton, Osiris, Budapest, 2003.

⁶¹ SOLYMOSSY Sándor, *Arany János népiessége*, Ethnographia 1917/1–3., 14.

⁶² Hasonló történet Arany életművében *A rodostói temető* című versének recepciója, melyet 1848 júliusában az *Életképek* című lap publikált, de kötetbe csak 1883-ban került be, miközben kéziratot másolatban terjedt. Köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy felhívta e párhuzamra, illetve erről készült, nyomtatás alatt lévő tanulmányára a figyelmet: SZILÁGYI Márton, *Rákóczi kultusz 1848-ban. Arany János A rodostói temető című verse ürügyén*, kézirat.

⁶³ SOLYMOSSY, I. m.

b) *Keletkezéstörténetek a tartalmi jegyek alapján*

A kutatás más irányai tartalmi elemekben keresik az 1857-es keletkezés lehetőségét. Kovács József idézetgyűjteménye a hivatalos lap – a *Budapesti Hírlap* – korabeli tudósításaiból meggyőző érveket tartalmaz az újságcikkek és *A walesi bárdok* képanyagának hasonlóságára. Ferenc József 1857. május 24-én járt Nagykőrösön, és mindössze 30 percig tartózkodott ott. Kovács József szerint Arany is minden bizonnyal ki kellett vonulnia a vasútállomásra, ahol az uralkodót a városi előkelőségek üdvözlötték. Az állomáson „négy obeliszk és egy diadalkapu gallyakkal, zászlók és koszorúkkal gazdagon ékítve volt felállítva, hol a község küldöttsége az összes testületekkel, a tanodái ifjúság és a számosan képviselt mindkét nemű lakosság állt”. Az énekkar az „austriai néphymnust” énekelte. Az uralkodó kiszállt a vasúti kocsiból, és körbesétált a néptömegben.⁶⁴ Az ősi szokás szerinti ökörsütést az alföldi városban a császár nem várta be, tovább utazott, úgyhogy a nagykőrösieknek magukban kellett a hordókból szabadon áramló bort és az ökröt elfogyasztani.⁶⁵

Azonban Arany nemcsak a nagykőrösi eseményeket kísérte figyelemmel, hanem a Tompa Mihálynak írott levelek szerint a hírlapokból az országos eseményekről is tájékozódott. Arany Juliska ekkor egy hónapig Pesten tartózkodott Csengery Antaléknál, így feltehetőleg szemtanúként is beszámolhatott néhány eseményről.⁶⁶ A császár némely városokat a *Budapesti Hírlap* szerint lóháton látogatott meg. Május 26-án Eperjesen „Császári Ő Felsége és Albert Főherceg Ő császári Fensége [...] lóháton a piacon megjelentek”.⁶⁷ Rozsnyón rózsát szórnak eléje, Pesten, a Szénatéren pálmafát állítanak fel tiszteletére.⁶⁸ Május 7-én 98 fős lakomán vendégelik meg, gróf Batthyány és herceg Festetich szintén lakomát óhajt adni. „A körmendi kastély előtt – írja Kovács József – harminchat csillár világított, »melynek átellenében a városházon egy hydroelektrikus nap özőnlé vakító sugarait«. Keszthelyen pedig »az aranyszövetre készített óriási császár zászló« hirdette a herceg és a császár szövetségét.”⁶⁹ Keszthelyen is, másutt is, tűzijátékkal növelik az ünnepségek fényét. Buda és Pest május 8-án „tűztengerben úszott”. A tűzijátékok szervezője a legtöbb helyen Stuver cs. k. tűzművész volt. A *Budapesti Hírlap* erről a következő szavakkal tudósított: augusztus 2-án: „Struwer (!) »tűzművész« mutatványát még a nagy eső sem tudta elmosni.”⁷⁰

A sokat vitatott „kényszerítés” mozzanata a ballada első részébe tartalmi szinten is beépül. Feltűnő ugyanis a „fehér galamb” jelzővel ellátott, s így akár bibliai értelemben is szakrális attribútummal felruházott ősz bárd helyzete a teremben:

⁶⁴ Kovács József, I. m., 97.

⁶⁵ Uo., 98.

⁶⁶ „Julcsa, a Császár-járáskor lakott egy hónapig Csengeriéknél” – írja Arany Ercsey Sándornak 1857. július 1-jén, AJÖM XVII., 77.

⁶⁷ *Budapesti Hírlap*, máj. 26., idézi Kovács József, I. m., 103.

⁶⁸ *Budapesti Hírlap*, május 5., és április 28., idézi Kovács József, I. m., 103.

⁶⁹ Kovács József, I. m., 99.

⁷⁰ Uo., 103.

Szó bennszakad, hang fennakad,
Lehellet megszegik. –
Ajtó megől fehér galamb,
Ősz bárd emelkedik.

A dalnok a fényes lakomán az *ajtó megől* emelkedik fel. Ő maga tehát jelen van, de nem részese, csupán némaságra ítélt, jól elrejtett, vagy rejtőzködő szemlélője a vendégeskedésnek, a walesi nemesek és a hódító király kényszerű (?) barátkozásának.⁷¹ A történet logikája szerint a bárd nem szólalt volna meg, ha a király nem kényszeríti, ám kényszerítve nem mondhat mást, mint a tényszerű igazságot. Ezen a ponton a vers túllép a nyilvánvaló és egyszerű, az allegóriai szintet is alig felérő átfedésen. Az ajtó mögé rejtett bárd békessége („fehér galamb”) és hallgatása, majd a dala olyan költészetmetaforává válik, amely azt sugallja, bizonyos történetek nem mondhatók el *másképpen*. A *walesi bárdok* ezen része a történeteket mindig relativizálni kész *ars politikával* szembeállított *ars poetika*. Egy ilyen értelmezés mentén *A walesi bárdok* 1857 körül keletkező, vagy szorosabban arra vonatkozó része nem pusztán a királylátogatás tényéről szólna, hanem a költői magatartásról, a költészet természetéről és feladatáról való számvetés lenne.

Azonban a tartalmi elemzés sem bizonyult elegendőnek a keletkezés közelebbi dátumának meghatározásához. Ha ugyanis a felszólításnak vagy valamiféle kényszernek történő ellenállás válna hangsúlyossá a balladában, akkor viszonylag korai, márciusi, áprilisi időpontot kellene feltételezni, ahogyan Voinovich tette. A császárlátogatás tudósításaival való párhuzamokat tekintve ellenben májusi, leginkább május végi, a nagykörösi látogatás körüli időszak volna valószínűsíthető.

A júniusi dátum egy ilyen vizsgálat során talán azért zárható ki, mert ismeretes, hogy május 30-án Ferenc József és Erzsébet két éves gyermeke, Zsófia hercegnő váratlanul elhunyt. Az országjárás ekkor megszakadt, és csak augusztus 8-án folytatódott. A szülők fájdmáról Vay Sarolta – téves dátummal – a következőket írja visszaemlékezéseiben:

Május 28-án, Debrecenből egyenesen Csegére ment a császári pár, ahol a külön hajó már várakozott, mely Szolnokig vitte őket, onnan pedig vonattal Pestre. Rettenetes út volt ez. A császárné folyton sírt, a császár halottsápadt volt, mire Budára értek. De bárhogy siettek, alig tölthettek néhány órát a kis haldoklónál, aki felséges atyja karjai közt hunyt el. A császárt ez a haláleset annyira

⁷¹ A történeti munkák szerint a walesi bárdok az ún. minstrelek és datgeiniaidok felett az énekesek és költők legmagasabb osztályát képezték, udvari költőként a walesi főurak és az uralkodó szolgálatában állottak, azok biztosítottak számukra előkelő életmódot. Feladatuk e családok és a nemzet történetének kitüntetett eseményeit megénekelni, uraiknak tetszés szerinti időpontban énekelni. Nyilvános helyeken sohasem léphettek fel, és nem is vándorolhattak, vagy ilyen esetben büntethetők voltak. Lásd például *The History of Wales in nine Books with an Appendix*, II., by the Rev. William WARRINGTON, London, 1786., 305–316. Edward felszólítása pohárköszöntő éneklésére és tetteinek dicsőítésére így hatalmi gesztust jelent: a tartomány meghódításával a bárdokat, éneküket, költészetüket is mintegy kisajátítani vélte.

megrendítette, hogy *ájultan* roskadt első hadsegéde, gróf Grünne karjai közé, a császárné pedig eszméletét veszítette.⁷²

Ha Arany májusban dolgozott a balladán, akkor lehetséges, hogy a tragikus esemény és a megszakadt országjárás miatt hagyta félbe a munkát.

c) A kézirat tanúsága

Nem segít a datálásban a ballada fennmaradt kézírata sem. Voinovich Géza a kritikai kiadáshoz tanulmányozva a kézírást, a 69. sornál („Máglyára! el! igen kemény”) vélt törést, illetve váltást felfedezni a vonásokban és a tintahasználatban.⁷³ Ugyanígy látta Keresztury Dezső, aki a következő sorokról ezt írja: „a tovább alakuló vers javításokkal megtűzdelt fogalmazványa”.⁷⁴ Maller Sándor és Neville Masterman ezzel szemben nem kevesebb, mint hat különböző réteget különíti el a kézírásnak: a) a vers első része, gyöngybetűs tisztázással szerintük a 72. sorig tart („S belép egy ifju bárd”). b) Az első, gyöngybetűs résznél is további töréseket észlelnek. A második írásréteg szerintük a következő sortól kezdődik: „Ti urak, ti urak”. c) A harmadik írásréteg innen indul: „Elő egy welszi bárd!” d) A negyedik a következő sorhoz kötődik: „Egymásra néz a sok vitéz”. e) Az ötödik írásréteg az, amely „teljesen másfajta kézírással kezdődik”, és Voinovich Géza is itt lát tényleges módosulást a vonásokban, csak ő a 69. sort jelöli meg határként: „Ah lágyan kél az esti szél”, és tart a következő sorokig: „De egy se birta mondani / Hogy: éljen Eduárd”. Ez a rész tehát már nem tisztázat, hanem a javítások miatt inkább fogalmazványnak tűnik. f) Végül az Eduárd király örületét tartalmazó négy utolsó versszak ismét erősebb törést mutat, „Ha, ha! mi zúg...” kezdettel. Az utolsó négy versszak Maller és Masterman szerint „jóval nyugodtabb kézírással” készül.⁷⁵

A kézíratos szöveg valóban többszöri munkafázist tükröz. A ballada első része halványabb tintával, kerekesebb betűkkel tisztázatnak tűnik, melyen apróbb javítások (vessző áthúzása, másutt lecserélése kettőspontra stb.) vannak sötétebb tintával. Ez a vers időben *legkorábbi* rétege. A váltás nem a 69. vagy 72. sornál következik be, hanem hamarabb, a 62. sornál, a 16. versszaknál: „A nap vértóba száll”. Innentől kezdve a kézírás széthúzottabb, szögletesebb, a tinta valamivel sötétebb. Érdekes ugyanakkor, hogy a további versszakok egy-két sora még mindig az előző rész kerekesebb betűivel és tintájával készült (például „Ah! lágyan kél az esti szél”), mintha az első megjegyzés során csak sorok keletkeztek volna, melyeket Arany úgy vetett papírra, hogy közöttük hézagot hagyott ki, és ide szúrta be később a közbeeső versszakokat. A 62. sortól induló *második* kézírás érvényesül a 3. oldal aljáig, a 28. versszakig („Ha, ha! mi zúg?...”). Az utolsó lapon áll a ballada utolsó négy versszaka. Ez is fogalmazvány, de ismét más kézírással keletkezett. Ez a *harmadik*, legkésőbbi rétege a versnek. Végül a *negyedik* kézírás az egész szövegben érvényesül: apróbb javítások, felülírások lát-

⁷² VAY, I. m., 26–27.

⁷³ AJÖM I., 503.

⁷⁴ KERESZTURY, „Csak hangköre más”, 142.

⁷⁵ MALLER Sándor – NEVILLE MASTERMAN, „Ötszáz bizony dalolva ment lángsírba welszi bárd”, It 1992/2., 288.

hatók, egészen sötét tintával, vastagabb tollal, szögletes betűkkel. Az ötödik kézírás az első oldal alján látható grafittal, amikor Arany a *Sire* kifejezést magyarázza. Az első, tisztázott részben Arany a vers legkorábbi változatához ezt a jegyzetet fűzi: „Angolosan; az *áj* hang az *i*-vel rimlik. Szájr – *sir*.” Alatta, későbbi kézírással, grafitceruzával áll: „A *Sir* (uram) = Ször, a *Sire* (felség: szájr[*]*)”. A Koszorúban sem és később sem közli ezt a jegyzetet.

Voinovich Géza leírása hiányos is. A kéziratban jóval több javítás van, mint amennyit feltüntet, és helyenként téves adatokat közöl. A 81. sorhoz például azt írja, a kéziratban ez áll: „De *bátran* és”, míg a Koszorúban ez olvasható: „De *vakmerőn*”. Ez nem így van, a kéziratban is módosítja Arany, áthúzza a *bátran* szót, és fölé írja: *vakmerőn*. A 109. sornál Voinovich szerint a „mint zúg” áll a kéziratban. Ez azonban örszóként van csak ott a 3. oldal alján. A 4. oldalon más tintával és kézírással folytatódik a ma ismert szöveg. A 93. sornál nem szól Voinovich egy javításról. Az eredeti szöveg a kéziratban: „Meglátom ezt!” – ezt írja felül később Arany így: „Meglátom én!” Az apróbb javításokat (például *agg* – *ag*) Voinovich teljesen kihagyja, és a fogalmazvány áthúzásainak nagy részét is figyelmen kívül hagyja.

A kézirat 4. rétege, vagyis a szöveg újbóli, utólagos javítása azért lehet mégis fontos, mert a változtatások már a Koszorúban is benne vannak, ami arra utal, a kézirat az 1863. november 1-jei közlés előtt keletkezett, illetve fejeződött be.

Egyetlen módosítás nincs meg a Koszorúban. A 3. versszakban a 10. sor a kéziratban így áll: „Ha oly csendes-e rajt”. A közlésben már így olvasható: „Ha oly boldog-e rajt”. Nincs ott a Koszorúban a *Sire* szóra vonatkozó felvilágosítás, ellenben a ballada végére Arany más jegyzetet illesztett be, melyet a kézirat nem tartalmaz: „A történelem kétségbe vonja, de a mondában erősen tartja magát, hogy I. Eduárd angol király, Wales tartomány meghódítása (1277) után, ötszáz walesi bárdot végeztetett ki, hogy nemzetök dicső multját zöngve, a fiakat föl ne gerjeszthessék az angol járom lerázására.”⁷⁶ Ezek a változtatások azt jeleznek, hogy a ma ismeretes kézirat nem azonos azzal, amit Arany a Koszorú szerkesztése idején a nyomdába leadott, kellett lennie tehát egy másolatnak a Koszorú számára. Az is feltételezhető azonban, hogy Arany a korrektúra során módosított a szövegen. Erre egy érdekes kettősség utal a nyomtatott változatban. A Koszorú-beli közlés címe alatt a következő műfaji jelölés áll: „*Ó-angol ballada*”. A szöveg alatt ott a szerzői név is: „Arany János”. A lapszám tartalomjegyzékében csak a cím olvasható: „*A walesi bárdok. Arany János*”. A lapszámok félévi, összesített tartalomjegyzékében ellenben, mely néhány héttel később, 1864 elején jelent meg, és a bekötött kötet élére került, ugyanaz a műfaji megjelölés látható, mint a kéziratban: „*A walesi bárdok – Ó-angol modorban. Arany J.*” Mintha az összesített tartalomjegyzékhez a kéziratról dolgozott volna Arany, nem pedig a nyomtatott lapszámából. Lehet ez a kettősség tudatos, szándékos eljárás is, azonban mindenképpen arra utal, hogy ha át is másolta a ballada szövegét új lapra a nyomda számára, azt azonos szöveggel tehetette meg, mint a ma ismeretes kéziratban látható.

⁷⁶ ARANY János, *A walesi bárdok*, Koszorú 1863. nov. 1., II. félév, 18. sz., 420–421.

Filológiai szempontból közvetett bizonyíték ez, és legfeljebb csak erősen valószínűsíti a feltevést, hogy az MTAK által őrzött kéziratot Arany 1863 október végén, a Koszorú-beli közlés előtt zárta le. Ugyanakkor jól elkülöníthető a kézírás alapján a szöveg két korábbi rétege. Ha valóban 1857-ben kezdte a balladát, akkor az első változatban a 16. versszakig készült el („S fegyver csörög, haló hörög / Amint húrjába csap”), illetve sorok keletkeztek a további versszakokból. A második része a balladának 1857 és 1863 között keletkezhetett, a következő zárással: „De egy se bírta mondani / Hogy: éljen Eduárd”. A kompozíció a walesi dalnokok halálával itt valószínűleg le is zárul, az utolsó négy versszak Edward király londoni jelenetével szerkezeti, időbeli és tematikus vágással kerül a vers végére.

d) *A ballada forrásai és a középső rész keletkezésének kérdései*

1) Irodalmi források

A walesi bárdok forráskutatása a századfordulón kezdődött, és két évtized alatt rögzült a hozzá társított szövegek listája. A szépirodalmi művek közül Elek Oszkár több közleményben is Thomas Gray 1757-es pindarosi ódáját emelte ki az egyik legvalószínűbb mintaként és előzményként. A *The Bard* című költemény egy ősz bárdról szól, aki I. Edward király pusztításai után egyedül maradt életben, és egy sziklán ülve, magányosan arról énekel, hogy a holt bárdok szellemei „véres kézzel szövik tovább a király és utódai sorsának fonalát”, megjövendölve Edward személyes életének, illetve Anglia későbbi történelmi eseményeinek sorozatát. A dal végén az ősz bárd leveti magát a sziklacsúcsról, követve társait a halálba. Az ódához Gray jegyzetet fűz, melyben említi, hogy I. Edward a bárdokat kivégeztette.⁷⁷ Nemcsak párhuzamként, hanem lehetséges forrásként azért valószínűsíthető valóban Gray műve, mert két antológia is tartalmazta, melyet az 1850-es évek első felében Arany bizonyíthatóan olvasott. A Ludwig Herrig által összeállított angol irodalmi szöveggyűjtemény Arany saját tulajdona volt, a másikat, Nolte és Ideler angol kézikönyvét tanártársától, Ács Zsigmondtól kapta kölcsön.⁷⁸ 1853-ban a *Sir Patrick Spens* című balladát a Herrig-féle gyűjteményből fordította. Nyíry Antal hívja fel rá a figyelmet, hogy a két kötetből tanítványával, Tisza Domokossal együtt is dolgozott. 1853. február 22-én írja Tisza Domokos Aranyhoz: „Rozgonyi Cicelle óta megpendültek a balladák 's mint hallám, épen Arany bácsi megint küld egyet skótot, Sir Patrick Spens, bárcsak Edwardot is lefordítaná”.⁷⁹ Az Edward-témával eszerint nem Ferenc József 1857-es látogatása során kezdett foglalkozni Arany. Nyíry Antal nem tartja kizártnak, hogy az uralkodó 1852-es magyarországi körútjához kapcsolódik a párhuzam.

⁷⁷ ELEK Oszkár, *Skót és angol hatás Arany balladáiban*, It 1912, 458–466.; Uő., *A walesi bárdokról*, BpSz 53 (1925), 198. k., 571. sz., 55–66. Lásd még MALLER–MASTERMAN, I. m., 264–265.

⁷⁸ *The British Classical Authors Select Specimens of the National Literature of England*, by L. HERRIG, Brunswick, 1852 (a *Sir Patrick Spens* című ballada a 32. oldalon, Gray költeménye a 372. oldalon található). H. NOLTE – L. IDELER, *Handbuch der englischen Sprache und Literatur*, I–II., C. G. Nauck, Berlin, 1811 (az első kötet prózai, a második a verses műveket tartalmaz, ez utóbbiban, a 430–435. oldalon olvasható Gray műve). A két antológiáról Voinovich Géza tesz említést, a *Sir Patrick Spens* című ballada jegyzeteiben, AJÖM I., 469.

⁷⁹ NYÍRY Antal, *Újabb adalékok „A walesi bárdok”-hoz*, MNy (71) 1975/3., 331–334.

zam első megfogalmazódása. Ez év június 18-án ugyanis Ferenc József Nagyszalon-tán is járt, és Tisza Domokos ironikus beszámolót küld a fogadtatásról Aranyanak.⁸⁰

Gray műve mellett Elek Oszkár további szépirodalmi műveket sorol – előbb csak lehetséges, majd egyre bizonyosabb forrásként. Victor Hugo ifjúkori, *Les derniers bardes* című költeményének hatását előbb kizártnak tartja, majd két további írásában ennek ellenkezőjét állítja.⁸¹ Hugo Skóciába helyezi át a feltehetően Gray nyomán megformált történetet.⁸² Ugyanezen tanulmányaiban hívja fel a figyelmet Elek, hogy a lakoma mozzanata, a II. Henrik előtt éneklő bárdok jelenete és Montgomery vára valószínűleg Thomas Warton *The Grave of King Arthur* című költeményéből származik. A vers valóban benne van a Nolte és Ideler-féle antológiában (II., 526–531.), azonban a helyszín nem Montgomery, és Roger Montgomery neve is csak a bevezető jegyzetben szerepel, Glastonbury várának építetőjeként.

Szépirodalmi forrásként hivatkozik az irodalomtörténet Hugh Blairnak az Ossian költeményeihez írott 1763-as tanulmányára, mely a következő években, évtizedekben fordításban Európa számos nyelvén megjelent.⁸³ Fest Sándor úgy véli, az ossiani költemények iránt élénken érdeklődő, sőt Ossian, illetve a dalnok alakját verseiben többször tematizáló Arany olvashatta Blair értekezését, hiszen azt számos kiadás beillesztette a kötet élére még a 19. században is. A Kazinczy-féle 1815-ös átültetés és a Fábrián Gábor által kiadott 1833-as fordítás, melyre 1847-ben hívta fel Szilágyi István Arany figyelmét, mindenesetre nem tartalmazza Blair tanulmányát, és egyikük sem említi a bárdok tragikus sorsát.⁸⁴

Riedl Frigyes, illetve Császár Elemér óta Shakespeare munkáit is *A walesi bárdok* forrásai közé sorolják, főként a *Macbethet* és a *III. Richárdot*.⁸⁵ A *Macbethet* egyébként tartalmazza Nolte és Ideler említett antológiája is, a 2. kötet 56. oldalától. Milbacher Róbert elsősorban Edward megőrülésének lélektani következetlensége miatt tagadja e minták jogosultságát, ezért a *János királyt* tartja valószínűbb előképnek.⁸⁶ A shakespeare-i mozzanatok közül nem hagyható ki a Milford-öböl motívu-

⁸⁰ Tisza Domokos Arany Jánosnak, 1852. jún. 29., *Arany János Összes Művei*, XVI., *Levezetés*, II., s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Akadémiai, Budapest, 1982, 66–67 (a továbbiakban AJÖM XVI.); az 1852-es császárlátogatásról lásd még: MANHERCZ Orsolya, *Az esztergomi főszolgabíró az 1852-es császári utazás viharában*, Aetas 2012/1., 71–82.

⁸¹ ELEK Oszkár, „A walesi bárdok” tárgyköréről, EPhK 1917., 701–703; Uő., *A walesi bárdokról*.

⁸² A skóciai viszonyok nem feltétlenül Hugo találmánya. Vannak olyan történelmi munkák, melyek Skóciához kapcsolódva mondják el a legendát, és lehetséges, hogy Hugo ilyen forrásból dolgozott.

⁸³ Hugh BLAIR, *A Critical Dissertation on the Poems of Ossian, the Son of Fingal*, T. Becket – P. A. de Hondt, London, 1763, 15.; Fest Sándor fordításában: „Amikor I. Edward Wales-t meghódította, az összes walesi bárdokat kivégeztette. Ez a kegyetlen politika világosan mutatja, mily nagy befolyást tulajdonított e bárdok énekeinek a nép érzületére (mind) és hogy milyen természetűnek ítélte ezt a befolyást.” FEST Sándor, *Arany János balladáihoz*, EPhK 1918., 452–453.

⁸⁴ *Ossziának minden énekei három kötetben*, ford. KAZINCZY Ferencz, Trattner János Tamás, Pest, 1815.; *Ossian' Énekei az eredeti gael mértékben*, I–III., ford. FÁBIÁN Gábor, A Királyi Egyetem betűível, Buda, 1833. Szilágyi István levele Arany Jánosnak, 1847. ápr. 9., *Arany János Összes Művei*, XV., *Levezetés*, I., s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Akadémiai, Budapest, 1975, 80. (A továbbiakban AJÖM XV.)

⁸⁵ RIEDL Frigyes, *Arany János*, Hornyánszky Viktor, Budapest, 1887, 132–134.; Császár Elemér, *Shakespeare és a magyar költészet*, Franklin-Társulat, Budapest, 1917.

⁸⁶ MILBACHER, I. m., 306–307.

ma sem, mely a *Cymbeline* egyik fontos helyszíne. Ismeretes, Shakespeare ezen drámája részben Walesben játszódik, és Petőfi 1848-ban szándékozott fordítani. Így ír Aranynak ez év február 10-én:

Shakspeare-t erősen fordítjuk Vörösmartyval; én e hónapban bevégezem a Coriolanust, már a negyedik felvonás vége felé járok, Vörösmarty Lear-ez. Én Coriolanon kívül még okvetetlen lefordítom Romeót, Othellót, III. Richardot, athenei Timont, Cymbelinét s talán IV. Henriket és a téli regét; Vörösmarty Learen kívül Macbethet, Hamletet, Violát, a nyáréji álmodót s még nem tudom mit [...] Hát te meddig vagy a windsori víg dámákkal? ugy-e baromi veszedett munka? Küldj legközelebb az én számomra János királyból egy kis mutatványt.⁸⁷

A *Cymbeline* végül majd csak 1872-ben jelent meg, Rákosi Viktor fordításában, de angolul vagy németül Arany olvashatta a szöveget. Elek Oszkár állította, Tolnai Vilmos tagadta, hogy Arany forrása lett volna a mű.

Újabbán Korompay H. János gyűjtötte össze Arany Hamlet-fordításának konkordanciáit, s ezek között meggyőző párhuzamot talált *A walesi bárdokkal* is. A IV. felvonásban Laertes szól a következőképpen: „szemébe vágom: »Te tetted ezt!«” (7. 523–526.). A *Hamletet* Arany korábban már ismerte, időnként feltehetőleg a fordításán is dolgozott, azonban a Kisfaludy Társaság számára 1866 novemberében fejezte be az átültetést, így az idézett párhuzam fordított irányú is lehet, vagyis a dráma adott szöveghelyéhez használhatta a ballada fordulatát.⁸⁸

2) Történelmi források

A 17–19. századi, Anglia és Wales történetéről szóló munkák, illetve világtörténelmi összefoglalók kivétel nélkül elbeszélik I. Edward birodalomalapítási sikereit, Wales, Skócia és Írország meghódítását. Wales esetében azonban erősen eltérnek az időpontra és a hódítás mikéntjére vonatkozó adatok. Ez részben annak köszönhető, hogy Edward király a független Wales utolsó hercege, Llywelyn ap Gruffyd elleni többszöri hadjárattal (1255, 1277, 1282–1284), és csak annak halála után tudta véglegesen uralma alá hajtani a tartományt,⁸⁹ részben pedig onnan eredeztethető, hogy Edward alakjának megítélése különböző nézőpontból történik a walesi, illetve angol szerzőktől származó művekben.

Nem tudunk arról, hogy Arany bővebben foglalkozott volna Wales történetével, noha a 19. század elejére alapos angol és német nyelvű munkák álltak rendelkezésre.⁹⁰

⁸⁷ AJÖM XV., 182.

⁸⁸ KOROMPAY H. János, „egy dióhéjban ellaknám» *Hamletkint*”, kézirat, 2014, megjelenés alatt. Köszönöm Korompay H. Jánosnak, hogy tanulmányát használhattam.

⁸⁹ Llywellyn ap Gruffyd 1282 decemberében esett el, fejét Londonba vitették, és egyes legendák szerint kardra tűzve hordozták körbe, más változat szerint a palota kapujának ormára tűzték, ahol még 15 év múlva is látható volt.

⁹⁰ A legtöbbet hivatkozott alapmunkák: William Warrington idézett műve (I. Edward korával a II. kötet 198–275. oldalán foglalkozik), és William Wynne *History of Wales*, a walesi szerző 1697-ben

Tolnai Vilmos 1902-ben, majd 1913-ban figyelmeztetett arra, hogy Arany Dickens gyermekeknek szánt művét olvashatta: *A Child's History of England*, Tauchnitz, Leipzig, 1853. Voinovich Géza később megerősítette, hogy a kötet megvolt Aranyknak, és a XVI. fejezetben (*England under Edward the First, called Longshanks*), a 194–195. oldalon, éppen a Koszorúba is átvett sorok mellett, sajátkezű bejegyzése volt látható.⁹¹ Voinovich tanúsítja azt is, hogy ott volt Arany könyvtárában Friedrich Steger háromkötetes német nyelvű világtörténelme: *Allgemeine Weltgeschichte für das deutsche Volk* (Leipzig, Mayer und Wigand, 1848.), s az első kötetben, a 394. oldalon az esemény mellett az 1277-es év szerepel benne, mint Aranynál. Ugyancsak megvolt Aranyknak, és a nagyszalontai könyvtárban ma is megtalálható Bolla Márton világtörténelme, mely azonban egészen röviden tárgyalja az eseményt.⁹²

Dickens műve mellett Fest Sándor és Elek Oszkár egyidejűleg fedezte fel Pulszky Ferenc 1839-ben, a *Budapesti Árvizkönyv* első kötetében publikált angliai útleírását, melyben röviden összefoglalja a bárdok kivégzésének történetét. A leírás azért különleges, mert az európai történeti irodalomban egyedül Pulszky említi a kivégzett bárdok félezres létszámát:

Angolhont elhagyván, Walesbe mentünk, ezen a' természettől minden bájaival bőven megajándékozott tartományba, melly nemzetiségét az angolok' százados törekedései ellen is, bár századok óta Angolhonhoz csatolva, mind eddig megtartotta. Angol élet még mindig el nem törlesztheté a' régi szokásokat, angol nyelv, literatúrája' minden kincsei mellett, el nem némithatta a' gaël beszédet, 's bár I-ső Eduard 500 költőt egyszerre levágotott, hogy a nemzetet a' régi időkre emlékeztetve, forrásba ne hozzák, még most is minden pitvarban a' hárfá áll, mellyen a' vándor dalnok énekeit hangoztatja.⁹³

Nem tudni, hogy Pulszky honnan vette adatát. Az angol történelemmel foglalkozó valamennyi 18. és 19. századi angol, francia, német mű elmondja I. Edwardról ezt a történetet, de létszámot egyik hozzáférhető szöveg sem említ. A holland Gerrit Brender à Brandis bárdokról szóló tanulmányában olvashatni mindössze hasonló

kiadott munkája, melynek számos további kiadása került ki a sajtó alól. A mű David Powel 1584-es könyvének (*The Historie of Cambria, now called Wales*) átdolgozása volt. Az 1774-es kiadás adatai például: Written originally in British, by Caradoc of Lhancarvan, Englished by dr. Powell, and argumented by W. Wynne, London, 1774. A walesi történelemre vonatkozó forrásokat részletesen felsorolja és ismerteti németül 1859-ben Ferdinand Walter, *Das alte Wales. Ein Beitrag zur Völker-, Rechts- und Kirchengeschichte*, Adolph Marcus, Bonn, 1859.

⁹¹ Tolnai Vilmos előbb az EPHK 1902., 346. oldalán, rövid jegyzetben szólt a forrásról, majd Arany János balladáinak angol és skót forrásairól című írásában, It 1913., 35–36. Voinovich Géza jegyzete: AJÖM I., 504. Az Arany által átvett mondatok Dickens idézett művének 195–196. oldalán található.

⁹² Bolla Márton *Átalános világtörténete' főbb vonalai*, I., A' hatodik latin kiadás után magyarítva Kecskeméthy Csapó Dániel, Beimel J., Pest, 1845.

⁹³ Pulszky Ferenc, *Uti vázlatok = Budapest Árvizkönyv*, I., szerk. Eötvös József, Heckenast, Pest, 1839, 121–122.

adatot, de nem 500-as, hanem 300-as számmal, és nem is I., hanem II. Edwardhoz kötődően: „Koning Eduard de tweede liet in Wallis 300 Barden dooden”.⁹⁴

Elek Oszkár és Keresztury Dezső nyomán a későbbi irodalomtörténészek álláspontja is az, hogy Arany az ötszáz walesi dalnokról szóló adatot Tóth Endre költeményéből vette, nem pedig Pulszky Ferenctől. A Szilágyi István és P. Szathmáry Károly által szerkesztett *Szigeti albumban* jelent meg Tóth Endre hasonló tárgyú verse, *Az ötszáz gael-dalnok* címmel.⁹⁵ Az album 1860. októberében vagy november elején jött ki a sajtó alól, mert Szilágyi István november 14-i dátummal küldi a tiszteletpéldányt Erdélyi Jánosnak,⁹⁶ és eszerint hirdeti Arany lapja, a Szépirodalmi Figyelő is, az első számtól, 1860. nov. 7-étől kezdve. Újra közölte a verset Tóth Endre az 1862-ben megjelenő *Harangvirágok* című kötetében, melyről Szász Károly írt bírálatot ez év júliusában, ugyancsak a Szépirodalmi Figyelőbe.⁹⁷ Szász Károly 1882-es visszaemlékezése szerint Arany maga mondta el neki egyik látogatása alkalmával, hogy Tóth Endre juttatta eszébe a saját befejezetlen költeményét, és kivette a fiók-ból *A walesi bárdok* kéziratát, melyet Szász Károly ott végig is olvasott. Nincs okunk kételkedni Szász Károly szavaiban, de rekonstruálni és pontosítani sem lehetséges az esemény időpontját, mely ezek szerint 1860. novembere és 1862. július eleje között történhetett. Szász Károly ugyanis a *Harangvirágokról* szóló bírálat írásának idején, 1862-ben már ismerte Arany balladáját, erre utal *Az ötszáz gael-dalnokról* szóló megjegyzésében: „mind a mellett érezzük (sőt tudni is véljük), hogy más költőnél, tárgyilagosa kivitelben, jobban megtalálta volna kellő alakját; itt mélyen érzett elégia hangulatában áll előttünk s mint ilyen meghat és rokonérzetet költ, – de balladai felfogással, hatása erősebb, s epikai kivitelénél fogva sokkal megragadóbb lehetne.” Szász Károly szavai nemcsak információt nyújtanak Arany balladájának meglétéről, s nem is távolabbi olvasmányélményre vonatkoznak – ha Arany költeményét netán magánkézen terjedő, kéziratossá másolatból ismerte volna, amire Solymossy Sándor 1917-es visszaemlékezése utalt. A „tudni véljük”, a „tárgyilagosa kivitel”, „balladai felfogás”, „epikai kivitel” kifejezések konkrét és közeli szövegolvasásról vallanak. Maller Sándor és Neville Masterman a Szász Károllyal lejártszódott jelenetet a Kisfaludy Társaság 1862. februári, vagy 1863. februári üléséhez kapcsolja, amikor Szász Károly valóban járt Pesten.⁹⁸ A Tóth Endréről szóló bírálat alapján pontosítható a dátum: Arany munkáját 1862 tavaszán olvashatta. Ilyen gondolatmenet alapján datálhatta például Kerényi Ferenc 1862-re a ballada keletkezését.⁹⁹ Kérdések azonban még így is bőven maradnak: a *Szigeti albumban* megjelent szöveg miért nem juttatta már 1860-ban eszébe Szász Károlynak Arany balladáját; vajon Arany a *Szigeti album*, vagy a *Harangvirágok* közleménye után vette-e elő a félbeha-

⁹⁴ G. Brender à Brandis, *Proeven van Geschied- en Letterkundige oeffeningen zo wel den koophandel- en de scheepvaart als de dicht- en letterkunde*, Haarlem, 1801.

⁹⁵ Tóth Endre verse: *Szigeti Album*, 95–96.

⁹⁶ Erdélyi János levelezése, II., s. a. r. T. Erdélyi Ilona, Akadémiai, Budapest, 1962, 576.

⁹⁷ Tóth Endre, *Harangvirágok*, Emich, Pest, 1862. Szász Károly bírálat: SzF II/II., 9. sz., 1862. júl. 3., 134–135; 10. sz., júl. 10., 149–151.

⁹⁸ Maller–Masterman, *I. m.*, 284.

⁹⁹ Arany János, *Balladák / „Őszikék”*, szerk. Kerényi Ferenc, Ikon, Budapest, 1993, 91.

gyott darabot; amikor Arany *kész versként* előhúzza a fiókjából *A walesi bárdokat*, az meddig volt „kész”? A balladában az utolsó négy strófa előtt is zárul a történet, kerek, egységes kompozícióként hat olyannyira, hogy néhány irodalomtörténész egyenesen következtetlenné, indokolatlannak ítéli az Edward megőrüléséről szóló részt.¹⁰⁰ A kéziratban is itt van újabb váltás a tintahasználatban és ortográfiában. Ha Tóth Endre költeményét tekintjük Arany egyik forrásának, akkor figyelembe kell vennünk a kéziratban is a töréseket. Az első írásréteg, mint fentebb leírtuk, a 15. vagy 16. versszakig tart, innen fogalmazványként folytatódik a szöveg. Ha azonban csak a 15. versszakig volt kész 1860. előtt a ballada, akkor hogyan terjedhetett kézi másolással, amint azt Solymossy állítja?

A forrástörténeti kutatás sem ad bizonyosságot tehát a ballada keletkezésére nézve, ráadásul a felfedezett párhuzamokról, melyeknek száma az évtizedek során csak növekedett és még mindig jönnek újak a listára, szintén nem tudni, melyeket kellene a *tárgytörténeti*, és melyeket a *forrástörténeti* csoportba sorolni. Arany feltehetőleg többet is ismert az említett munkák közül, de nehezen lenne bizonyítható, hogy melyek játszottak tényleges szerepet a ballada keletkezésében.

A felsorolt (és még ide sorolható) művek időbeli sorrendje a látszólagos kuszaság ellenére mégis érdekes mintázatot, csoportosulást mutat. Nyíry Antal észrevétele az 1852-es császárlátogatásról, Tisza Domokos leveléről és az Edward-téma korai felmerüléséről a források alapján is valószínűsíthető. Arany ebben az időszakban több olyan mű birtokába jut, melyből az angol irodalmat tanulmányozza. A Nolte–Ideler- és a Herrig-féle antológia ekkor jár a kezében. 1853-ban fordítja a *Sir Patrick Spens* című balladát, és ekkor olvashatta Thomas Gray bárdtörténetét. Dickensnek a gyermekek számára írt angol történelméből, bár nem tudjuk, mikor került a birtokába, szintén az 1853-as kiadás volt meg neki. Ez a mű, mint említettük, több szempontból is kiemelt helyet foglal el *A walesi bárdok* forrástörténetében – az egyetlen írásos nyom, bejegyzés a walesi bárdok kivégzésének részlete mellett ebben a munkában található. Nem kizárt tehát, hogy a walesi dalnokokról már 1853 körül megszületett egy terv, vagy akár korai változat, hasonló módon, mint *A lejtőn* című költemény esetében, melynek *Halottak ünnepe* címmel szintén létezett egy fogalmazványa 1852-ből,¹⁰¹ és amelyet Arany 1857-ben fejezett be.

Az irodalomtörténeti hagyomány legegységesebb nézete egy 1857-es változatról ugyancsak külső és belső érvekkel valószínűsíthető. A császárlátogatásról szóló sajtóbeszámolókkal való szövegegyezések Kovács József kutatásai alapján helytállóan tűnnek. Fenntartásokkal kezelendők Arany László, Szász Károly és Solymossy Sándor emlékezései, de egybecsengésük miatt ezeket sem lehet figyelmen kívül hagyni. A ballada belső utalásait, a Petőfire is érthető sorok áttételes olvasatát egységesen elfogadja a recepciótörténet, de van még egy feltűnő motívumkapcsolódás, amely érv-

¹⁰⁰ BODA István, *Arany János „különös természete” és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei*, EPhK 1927, 89–104.; 1928, 81–94.; 1929, 13–25.; 100–109.; itt: 1929, 25. Legerősebben Milbacher Róbert fogalmaz, amikor azt állítja, Edward megőrülése „a ballada történetének kiiktatásával jár, hiszen a kiinduló állapot (Edward zsarnoki lelkülete) mit sem változik a bárdok megégetésével”. MILBACHER, I. m., 308.

¹⁰¹ Voinovich Géza jegyzete, AJÖM I., 507–508.

ként szolgálhat arra nézve, hogy Arany 1857-ben, a „császárlátogatás” idején (is) dolgozott a balladán. A Ráday Gedeon kérésére 1857 márciusában vagy áprilisában írott *Köszöntő* pohárköszöntő volt a színpadon lévő II. András számára. *A walesi bárdok* konfliktusa pedig éppen a pohárköszöntő megtagadásával indul: „Ti urak, ti urak! hát senkisem / Koccint értem pohárt?” – mondja Eduárd a 10. versszakban, majd a 12. versszakban ismét: „Ti urak, ti urak, hitvány ebek! / Ne éljen Eduárd?” A ballada keletkezésének egészen pontos idejére természetesen ez az allúzió sem mutat, de a szöveg első harmadát a *Köszöntővel* rokoníthatja.

Végül újabb szövegpárhuzam alapján rögzíthető az 1860–1862-es folytatás, ahogyan azt Tóth Endre elégiájának nyoma és Szász Károly emlékezése igazolja.

3. A közlés kontextusa: Arany János Koszorúja

A kézirat, a keletkezés- és a forrástörténet összképe megerősíti a ballada *szakaszos formálódásának* irodalomtörténeti hagyományát, továbbra sem tisztáztak azonban – sőt fel sem merültek – a ballada utolsó négy versszakának, az Edward megőrüléséről szóló résznek a kérdései. A négy versszak a kézirat utolsó oldalán, jól láthatóan más kézírással került oda, vagyis nem egyszerre íródott az előző versszakokkal. Feltételezhető, hogy az 1862-es dátumnál is később keletkezett, talán közvetlenül a Koszorú-beli közlést megelőző időszakban. Ennek bizonyítására azonban rövid pillantást kell vetni Arany lapjának jellegére és történetére.

Arany János második lapja, a Koszorú, 1863. január 4-én indult, és más laptípust képviselt, mint a kritikai jellegű Szépirodalmi Figyelő volt. Több szépirodalmat, tárcát, kevesebb bírálatot hozott, és hangsúlyosabban voltak jelen a külföldi hírek. 1862 őszén, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az előfizetések csökkenése miatt a Szépirodalmi Figyelőt nem lehet tovább fenntartani, Arany már kész tervvel rendelkezett egy új lap kiadására, mely a szakközönség helyett szélesebb olvasóréteg érdeklődésére számíthatott. Eleinte hasonló irodalmi vállalkozásra gondolt, mint amilyen Angliában Charles Dickens Household Words (1850–1859) és az All the Year Round (1859–1895) című hetilapja volt. Dickens főként novellákat, regényeket közölt, gyakran hosszú folytatásokban, de volt a lapnak tárca- és hírrovata is.¹⁰² 1860-ban „iker-változata” indult a vállalkozásnak: ekkor alapította George Muray Smith a hasonló jellegű The Cornhill Magazine-t, melyet a korszak másik nagy írója, William Thackeray szerkesztett. Arany is „Szépirodalmi Koszorú” címmel adta be a helytartónácshoz a kérelmet. A leendő munkatársaknak szétküldött felhívás után azonban kiderült, hogy ilyen irodalmi lapot Magyarországon nem lehet fenntartani, mert nem fog tudni hétről hétre minőségi szépirodalmat begyűjteni. Állandó munkatársnak kevesen ígértek, a válaszlevelekben inkább csak a magamentegetések, feltételes elköteleződések fogalmazódtak meg.¹⁰³ A későbbiekben is olyan kevés eredeti novellát kapott Arany, hogy 1864 elején Abonyi Lajostól kért sürgősen elbeszélést,

¹⁰² Charles Dickens halála után, 1870-től a fia, ifj. Charles Dickens vitte tovább a kiadást.

¹⁰³ Arany levelezését ebből az időszakból Új Imre rendezte sajtó alá a kritikai kiadás XVIII. kötetében: Universitas, Budapest, 2014.

panaszkodván, hogy „a kik biztattak még egyre késnek, vagy nyúlfarknyi dolgozattal ráztak le a nyakukról”,¹⁰⁴

Az eredeti elgondolást ezért Arany az európai magazinok szórakoztató és szemlésző változatával ötvözte. Az egyik legfontosabb külföldi forrása a lipcsei kiadású, 1835 és 1885 között megjelenő *Europa – Chronik der gebildeten Welt* [Europa – A művelt közönség szemléje] című magazin volt, melyet 1859-től Carl Berendt Lorck szerkesztett. Ezt a lapot Arany meg is rendelte: 1863 januárjától 1865 júliusáig, vagyis éppen a Koszorú megjelenésének idején járatta. A két és fél évfolyam 130 lap-száma viszonylag ép állapotban ma is megvan a nagyszalontai Arany János Múzeumban. Arany lapjának öt félszáz mintegy hétszáz külföldi átvételt, fordítást tartalmaz, ennek csaknem fele, 324 cikk egyértelműen az Európából származik, a többi pedig más európai lapokból került át (29 a lipcsei *Magazin für die Literatur des Auslandes* című irodalmi szemléből; 19 a lipcsei *Illustrirte Zeitung*-ból; 6 a *Revue des Deux Mondes*-ből; 5 a *The Athenaeum*-ból; 5 novella a *The Cornhill Magazine*-ből; 6 novella a *Household Words*-ből; 7 írás az *All the Year Round*-ból stb.). Emellett Arany még mintegy 230 olyan cikket jelölt ki az Európában, amit nem vett át, vagy összedolgozott más anyaggal.¹⁰⁵

Az átvételek között vannak szépirodalmi művek, értekezések, tárcák, kishírek, és témájukat tekintve is vegyesek: irodalmi vonatkozású írások (*Költemények Johannától; Polhammer József; Victor Hugo és Chateaubriand; Hugo Victor drámairói föllépte; Skót és schweizi népköltészet* stb.); tágabb művelődési vagy művelődéstörténeti írások (*Reinecke Fuchs a hottentotánál; Kleopatra; Hogy csinálják a tudóst Chinában* stb.); társadalomelméleti fejtegetések (*A polgárosodás feltételei*); széppróza, útirajz, önéletírás (*Egy francia utazó Németországról; Miss Impulsia naplójából; A rémuralom idejéből; Lízi albuma; Az angol testőrtiszt iratai*); életmód, érdekességek (*London nagyobb vendéglőiben lépcsőomnibuszt alkalmaznak; A tájkertészet; A kalap; Illatszerek; A szép alvó; Angol nők Indiában; A havanai nők; Csipkék; A piczi család és hasonlók*). Külön csoportot képeznek a magyar vonatkozású írások, melyekre Arany fokozottan figyelt. A cikkek kisebb része szó szerinti fordítás, nagyobb részük átdolgozás, és van, amikor csak utalás történik rájuk.

Az Európának mintegy 550 cikkével dolgozott tehát Arany az öt félszáz alatt. Ennek körülbelül a felét jelölte a lapban, más részük jelöletlenül került át a Koszorúba, és csak tüzetes összevetéssel derült rájuk fény. A Koszorú cikkeinek stílusvizsgálata és a fordításkritika azt mutatja, nem mindig Arany átültetéseiről van szó. Olykor egyértelmű az idegen stílus, máskor egy-egy glossza rövidsége miatt nem dönthető el a szerzőség kérdése, és sok olyan eset van, amikor Arany stílusa vegyül az idegen mondatokkal, ami azt bizonyítja, átnézte, javította munkatársainak anyagát. A jelölések azonban döntő többségükben tőle származnak, és ez fontos szerkesztői elvré-

¹⁰⁴ Arany János Abonyi Lajosnak, Pest, 1863. december 27. Vö. ESZTEGÁR László, *Arany János levele Abonyi Lajoshoz*, ItK 1904., 231–233.

¹⁰⁵ A Koszorú külföldi anyagának teljes mutatóját, valamint az Európából történő átvételeket a kritikai kiadás Arany-széljegyzeteket tartalmazó sorozatának a közeljövőben megjelenő első kötete tartalmazza.

utal: folyamatosan olvasta a német lapot, az átvételeket maga határozta meg, a Koszorú közléseit pedig személyesen felügyelte. Az időpontok összevetése alapján az is látható, hogy aktualitásra törekedett: mindig a legfrissebb számokból dolgozott, legfeljebb egy-két hetet késett egy-egy cikk közlésével. Ennél hosszabb időköz az átvételnél csak akkor tapasztalható, ha a cikk nem kötődött időszerű eseményhez.

Az *Europa* és a *Koszorú* jelöletlen, de egyértelmű szövegkapcsolatának a költő Arany szempontjából egyik legjelentősebb esete a *walesi bárdok* közlése. 1863. október 24-én, az *Europa* 44. számában egy tudósítás jelent meg arról, hogy a walesi énekesek (bárdok) megtartották hagyományos évi gyülekezetüket, az *Eisteddfod*.¹⁰⁶ A lipcsei újságíró Thackeray lapja, a *Cornhill Magazine* alapján készítette összefoglalóját,¹⁰⁷ és megjegyzi, hogy az angol beszámoló igencsak gunyoros hangnemben ír erről a nemzeti költői fesztiválról. A hangnemet ugyan nem óhajtja átvenni a német cikkíró, mégis amikor németországi párhuzamot keres a walesi nép közjogi és kulturális helyzetéhez, és a vendeket hozza fel példaként, akik erősen ragaszkodnak nemzeti nyelvükhöz és irodalmukhoz, óhatatlanul a „nagy nemzet” szempontja, értetlensége és hangneme kezd nála is érvényesülni, akárcsak az angol cikkben. Különösen érdekes a lipcsei beszámoló vége. A walesi költői gyülekezeten részt vevő egyik professzor az ünnepség végén felszólal, és kioktatja a bárdokat: mondjanak le a hiú ábrándról, hogy az angol környezetben ósdi szokásaik révén megvédhetik identitásukat.

A német cikk magyar fordítását közöljük:

Nagyobb nemzetekbe beékelődött kis néptöredékek kétségbeesetten küzdenek a pusztulás ellen, mely az erősebb fél ölelésében fenyegeti őket. Az ilyen körülmények között népcsoportban olykor különös dolgok történnek. Németországban a szász Oberlausitzban tapasztalhatjuk ezt, ahol a vendek harmincnegyzetmértöldnyi területen, melyet csak részben birtokolnak, görcsösen kísérleteznek a vend irodalom és vend nyelvű sajtó megteremtésével. Anglia számára Wales jelent hasonló tapasztalatot, mely ugyan tízszer akkora terület, mint a német Lausitz, de az angol népesség és angol érdek annyira szorosan körbeveszi és átszővi, hogy a kymrik nemzeti törekvéseinek ugyanaz a kudarca jósolható, mint a vendekének.

Nyelvének és nemzetiségének megőrzése érdekében a kymri Wales a bárd hagyományt akarja újjáéleszteni. Ennek legfőbb eszköze az *Eisteddfod*, vagyis a bárdok találkozója, melyen beszédeket tartanak, dalokat adnak elő, költői verseket szerveznek, zárásként pedig díjakat osztanak ki. A *Cornhill Magazine* egyik októberi száma részletesen leírja, hogyan is zajlik egy ilyen *Eisteddfod*. Bár a cikk hangneme nem túlságosan barátságos, a részletek, melyeket idézünk belőle, szemléletes képet nyújtanak.

¹⁰⁶ [–], *Ein Eisteddfod*, *Europa*, 1864. 44. sz. [október 24.], 1399–1400.

¹⁰⁷ [–], *In the Land of the Eisteddfod*, *The Cornhill Magazine*, szerk. William THACKERAY, VIII., 1863., október, 478–488.

A találkozót Llanrhyddiogban tartották. A Llan (templom) előtagú walesi helységekhez hasonlóan Llanrhyddiog is olyan fekete talajnak örvend, mintha kőszénből lenne, minthogy valóban arra is épült. Az ünnepség napján szólta a harangok, a legtöbb üzlet zárva tartott, a házakból mindenki az utcára tódult. A hegylakók fekete kabátban és posztósapkákban, a nők barna alapon vörössel és feketével csíkozott meleg ruhákban jelentek meg, fejükön jellegzetes walesi fejfedőt viseltek, mely félig sapka, félig kalap, és arra szolgál, hogy a fejükön hordott tárgyakat könnyebben ráhelyezzék. Az előkelőségek a vidék jelképét, a zöld szalagból utánczott hagymát viselték mellükön, és a walesi hercegi címer fémből készült struccollaival ékesítették magukat. Mindannyian egy nagy, két-három-ezer férőhelyes sátor felé siettek, mely tíz órakeret volt, noha már tizenegyet ütött az óra, amikor az első jeleit lehetett észlelni az Eisteddfod megkezdődésének. Hosszú várakozás után ünnepi öltözkémben, hárfa és trombitaszó kíséretében megjelentek a legelőkelőbb bárdok. Egy kőkorszaki szent helyet jelképező kőkörben sorakoztak fel és arról tanácskoztak, kinek adományozzák a fiatalabb dalnokok közül a bárd címet. Erre azonban kevés jelentkező akadt, mert a zajosabb ifjúság jobb szeretet maga magának [1400] olyan jól hangzó bárdnevet találni, mint Creuddynfab, Myfyr Mon, Yuysgainganol, Cynddelw, vagy Nefyd.

Felvonulásuk után a bárdok komor arckifejezést öltöttek, mintha rémítő szerencsétlenség történt volna. Körben leültek, az elnök elfoglalta tiszteletbeli helyét, és az ünnepség a névsor felolvasásával kezdődött, miközben a jelentősebb helyeknél „Clywch!” („Halljuk!”) kiáltás zendült fel. Ez felszólítást jelentett, hogy Dyffryn és Llanllwch közös kórusa előadja a „Chiv Feibion Dewrion Dirwest” [Chwi feibion dewrion dirwest] kezdetű nemzeti dalt. A walesiek a legpontosabban és legfelelősebben emberek a világon. A kórusok ennek megfelelően nem voltak jelen, és így át kellett térni a következő műsorszámra. Ez egy englyn volt egy nemrég elhunyt bárdra. Az englyn négy soros, rím nélküli vers, melynek bizonyos helyein alliterációnak kell szerepelnie. Ezután egy fiatal lány, hárfa kíséretében, Pencerdd Gevaliától, az ország első dalnokától énekelt el egy dalt. Amikor a hangos tetszésnyilvánítás elhalkult, következtek a pennillionok, vagyis a két bárd között lezajló, egymásnak felelgető énekek, melyeknek tartalma kötelezően tréfás, komikus. Zárásként hangzott el a fő szám, egy hazafias szónoklat a következő címmel: *Cymru Cymro a Chymraeg* (Wales, a walesiek és a walesi nyelv). A szónok érteni látszott a dolgához, mert a hallgatóság felhevült, lelkesedett, és százszor is azt dörögte: Clywch, Clywch!, miközben hangosan tapsolt. A második és harmadik napon szintén beszédeket, englyneket, pennillionokat lehetett hallani, és ezúttal már kóruséneket is. Dyffryn és Llanllwch együttes énekkarát idejekorán összerelték, és erősen felügyeltek rájuk. A zárórendezvény koronázásból állt. A bárdok a díjazásra kiválasztott dalnokot egy emelvényre vezették, melyen a következő jelmondatok álltak: „Y [g]wir yn erbyn y byd!” (Megmaradás az egész világ ellenében!), és: „Cymru dras [am] byth!” (Mindörökké Wales!) Az emelvényen egy lombkoszorúval övezett trón állt, az ifjú bárdot ide vezették, és a költői verseny győzteseként, ünneplés közepette foglalta el a helyét.

Az Eisteddfodot sajnós egy hamis hang is megzavarta. Egy professzor emelkedett szólásra, és konkolyt hintett a tiszta búza közé. Amit elmondott, annak nagyjából ez volt az értelme: „Térjetez végre észhez, és hagyjatok fel a druida bardságokkal. Dicsérhetitek magatokat, amennyire csak akarjátok, énekelhetitek vég nélkül a régi bárdjaitok énekeit, dicsőíthetitek elődeiteket, attól még jelentéktelen kis nép maradtok, és az angolok egyre inkább a fejetekre nőnek. Alakítsátok át az Eisteddfodot gazdasági társulássá, akkor valódi hasznot fog nektek hajtani.” Ezen beszéd közben nem hallatszott egyetlen „Clywch, Clywch!” kiáltás sem.

Az Europa ezen lapszámából a Koszorú három cikket közölt jelöletlenül az 1863. november 1-jei füzetben: kivonatot hozott abból a hosszú beszámolóból, mely a lipcsei csata németországi emlékünnepeit írja le, átemelte a nekrológot Frances Trollope írónőről, és egy összesítés olvasható még a francia irodalmi hírekből.¹⁰⁸ A három cikk azt igazolja, az Europa ezen száma megérkezett Pestre, és még a Koszorú nyomdába adása előtt Arany át tudta olvasni, fel tudta dolgozni (vagy dolgoztatni) az említett szövegeket. Eközben olvashatta a bárdok költői ünnepének ironikus leírását, mely *A walesi bárdok* publikálására ösztönözte: a ballada így jelent meg először nyomtatásban, válaszként, reakcióként a német cikkekre. Egy évvel később, az 1864-es bárdünnepéről az Europa szintén tudósított, Arany azt a cikket is elolvasta, kijelölte, bár nem vette át a Koszorúba.¹⁰⁹

4. A walesi bárdok betű szerinti és allegorikus értelméről

Az értelmezéstörténet során *mindenkor* allegorikusan olvasott Arany-ballada az angol és német ironia fényében különleges poétikai fordulatot tesz. Miközben egy szöveg úgy válik allegóriává, hogy a betű szerinti értelemnek, illetve a szöveg vizuális elemeinek áttetszővé kell válniuk, el kell halványulniuk a mögöttes jelentés előtűnése érdekében, a walesi történet, éppen ellentétes folyamat során, a mögöttes, áttételes jelentés mellé nyeri vissza eredeti, elsődleges, betű szerinti értelmét. Arany balladája a kontextus révén dialógushelyzetbe kerül mind a walesi énekesek hagyományos gyülekezettel, mind az erről szóló tudósításokkal. Az egykori esemény balladisztikus elmondásával a walesi szóbeli hagyományt és történetverziót mondja újra, erősíti fel, szemben azokkal a nézetekkel, melyek a történet hitelességét tagadják.

A dialogikus viszony alapján átértelmeződnek a peritextuális elemek is. A jegyzet, amit a Koszorúban Arany a balladához fűz, így már nem csupán ártatlan és semleges magyarázat, hanem egy polémia részévé és állásfoglalássá válik. Egyszerre vonultatja

¹⁰⁸ *Zur Feier der Leipziger Schlacht*, Europa 1863/44., Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 641–648. = [–], *A lipcsei csata emlékünnepe*, Koszorú I/II., 1863. november 1., 18. sz., Külföldi szemle, 428–429. [A terjedelmes német összefoglaló tartalmi kivonata]; *Zur französischen Literatur*, Europa 1863/44., Wochenchronik, Literatur, 670. = *Francia irodalmi hírek*, Koszorú I/II., 1863. november 1., 18. sz., Vegyes, 429. [Fordítás, adatkiegészítéssel az utolsó mondatban]; *Mistress Trollope*, Europa 1863/44., Wochenchronik, Literatur, 671. = *Mistress Trollope*, Koszorú I/II., 1863. november 1., 18. sz., Vegyes, 429. [Fordítás.]

¹⁰⁹ *Das jüngste Eisteddfod*, Europa 1864/38., Aus der Gesellschaft, 1231–1232. A cikk szövegét, fordítását és magyarázatait lásd az Arany-széljegyzetek általános sorszáma alatt rendezett I. kötetben. Kézirat.

fel két legfontosabb forrásának, Thomas Gray ódájának és Dickens gyermekek számára írt történeti munkájának szemléletét („a történelem kétségbe vonja, de a mondában erősen tartja magát”), miközben a balladaszöveg révén éles különbséget tesz a kétféle interpretáció között, és a hagyományközösség elsődlegessége mellett tesz hitet az írott történelemmel szemben.¹¹⁰

A bárdok kivégzéséről szóló legendát ugyanis a 17. századtól kezdve szinte minden angol nyelvű történeti munka említi, de eltérő módon. Míg a walesi származású és az angol birodalmi, nemzeti szempontokat mellőző szerzők hitelt tulajdonítanak annak az elbeszélésnek, melyet egyes kutatók szerint egy walesi főúr, Sir John Wynn foglal össze először az 1600-as években a *The History of the Gwydir Family* című munkájában,¹¹¹ az angol történészek sok esetben tagadják és mendemondának tekintik az I. Edward birodalomteremtő erényeit beszennyező eseményt.¹¹²

A londoni, angol származású Thomas Gray művét az Edwardot megátkozó bárdról ma is változtatós módon magyarázza (ki) az angol irodalomtörténet: a költő Wales iránti személyes lelkeseését, baráti kapcsolatait, irodalmi példáit és kísérletezését, romantikus alkatát és a természetes élet iránti nosztalgiáját, másutt a történelmi járatlanságát, vagy éppen allegorikus módon kifejezett patriotizmusát állítják a vers hátterébe.¹¹³ Ezzel szemben Charles Dickens egyértelműen a hódító perspektívájából ítélkező közösség számára formálja meg a maga elbeszélését. Történelemlénye erősen (angol) nemzeti szempontú, s talán nem túlzás azt állítani: (angol) hazafias narratíva közvetítője. Az a részlete, melyre Arany János Koszorú-beli szöveges jegyzete épül, a következőképpen hangzik:

Van egy legenda, amely úgy tartja, hogy azért, hogy a bárdok és hegedősök dala lázadást ne szíthassanak az emberek között, Edward mindet kivégeztette. Néhányuk ugyan lehet, hogy az ellenállók között lelték halálukat, de ez a tömegmészárlás így, azt hiszem, csak a hegedősök képzelgése, akik, sok évvel később, mondhatnám költöttek egy históriás éneket erre a témára, és addig énekelgettek azt a velszi tűzhelyek mellett, amíg el nem hitték, hogy igaz.¹¹⁴

A Dickens-féle elbeszélés szerint I. Edward „bölcös és nagy király volt, akinek uralodása alatt az ország szépen fejlődött”, „nemes tulajdonságai voltak”. Királyné ko-

¹¹⁰ A hagyományközösség fogalmát és Arany irodalmi gondolkodásában elfoglalt helyét lásd S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Balassi, Budapest, 2005, 513–570.

¹¹¹ Több kiadása volt, a 19. században például 1827-ben: Sir John WYNN, *The History of the Gwydir Family*, Ruthin, 1827. A jelzett rész itt az 50. oldalon.

¹¹² Így fogalmaz például a Maller–Materman szerzőpáros is említett tanulmányában, George Macaulay Trevelyan *History of England* (London, 1932) művére támaszkodva: „A harcosokkal együtt bizonyára bárdok is elesetek, de akkori vagy későbbi tömeges legyilkolásukról mit sem tud a történelem.”

¹¹³ A Grayról szóló újabb művek közül például R. W. KETTON-CREMER, *Thomas Gray*, Cambridge UP, Cambridge, 2010, 133–136.; Dustin GRIFFIN, *Patriotism and Poetry in Eighteenth-Century Britain*, Cambridge UP, Cambridge, 2002, 170–171.

¹¹⁴ Mácsok Márta fordítása: *A walesi bárdok értelmezéséhez = „Idegen költők” – „Örök barátaink”*. *Világirodalom a magyar kulturális emlékezetben*, szerk. GÁRDOS Bálint és mások, L'Harmattan, Budapest, 2010, 62.

ronázása után az volt a célja, hogy „angol felségjog alatt egyesítse Angliát, Walest és Skóciát”.¹¹⁵

Ha összevetjük ezt az elbeszélést Thackeray londoni Cornhill Magazine-jának gunyoros tudósításával és az Europa szövegével, melynek írója cseppet sem titkolja a vendek nemzeti törekvéseivel szembeni ironikus viszonyulását, sőt a walesiekkel kapcsolatban is láthatóan élvezettel idézi be annak a bizonyos professzornak a beszédét, aki üzletet ajánl a dalnokoknak a költészet helyébe, akkor azt látjuk, hogy Dickens nem saját egyéni leleményét, hanem egy nagy nemzet újra és újra felmondott történetverzióját fogalmazza meg a következő nemzedékek (gyermekek) számára. Az angol változat célja legendává minősíteni és ironia tárgyává, költői fantáziálással degradálni egy régmúlt, és a későbbi angol nemzettudat számára kínosnak ítélt eseményt. Ezzel szemben áll a bárdok hagyománya, akiknek szerepükből adódó, eredendő köteleességük az emlékezet fenntartása, ezt szolgálják az 1176 óta kihagyásokkal, de folyamatosan megrendezett költői ünnepek, az Eisteddfodok is. Ők is folytonosan újra- és újramondják a saját verziójukat, a különbség mégis nyilvánvaló: míg az angol királynak, később pedig a győztes angol népnek van eszköz a kezében arra, hogy elhallgattassa, megfélemlítse és elhiteltelenítse a bárdokat, a kis népeknek pusztán a költészet, a művészet ereje adatott meg.

A *walesi bárdok* másik paratextusa, a műfajmegjelölés szintén jelentéssel telítődik a szövegekörnyezet hatására. A balladaközlés alatt a Koszorúban ez áll: „Ó-angol ballada”. A műfaji jelölésre Szász Károly is figyel, és úgy véli, Arany *álcázza* a művét, fordításnak tünteti fel. Az alcím azonban kettős elbeszélésre utal, az eredeti, óangol (elsődleges) és a kései, imitáló (másodlagos) elbeszélő azonosulását sugallja. Arany mintha beillesztené saját művét a bárdok mindenkori kórusába, az Eisteddfod évszázadokon át megújuló dalnoktársaságába. Egyike lesz a vers erejéig annak a költői közösségnek, mely nemcsak a ballada világán belül, hanem azon kívül, ténylegesen is folyton újrajátssza, ismétli a maga és népe hagyományait, igazát, történetét. Ez a meg nem szűnő ének tematizálódik a ballada utolsó négy versszakában. Talán igazuk van azoknak az irodalomtörténészeknek, akik következetlennek tekintik Edward király megőrülésének jelenetét a ballada végén,¹¹⁶ csak hogy a német és angol cikk, illetve a walesi költői gyülekezet kontextusában e jelenet nem a megőrülésről, hanem a bárdok dalának *tényleges és állandó* hangzásáról, a hagyomány folytonosságáról, a költői és közösségi történetverzió elnémíthatatlanságáról szól. Az *ars politicá*val szembeállított *ars poetica* ezeknek a strófáknak is a lényege, éppúgy, mint az ősz bárd szavainak a ballada történetén belül. Ilyen értelemben a vers az írás, az alkotás létmódját problematizálja, és a „költésről szóló költészet” keretében helyezhető el, ha nem is a későromantikus poétikának abban az értelmében, ahogyan Eisemann György elemzi Arany nagykőrösi líráját.¹¹⁷ Filológiaiag nem bizonyítható, de a kézirat és a kontextus alapján valószínűsíthető, hogy az utolsó

¹¹⁵ Idézi Mácsok Márta: *Uo.*, 62.

¹¹⁶ Lásd BODA, I. m.; MILBACHER, I. m.

¹¹⁷ EISEMANN György, *Költészet a költésről. A romantikus hagyomány „romantikátlantító” poétizálása Arany János lírájában = Uő.*, *A későromantikus magyar líra*, Ráció, Budapest, 2010, 95–125.

négy versszak éppen a német cikk hatására, 1863. október végén, a nyomdába adás előtt keletkezett.

Az „ó-angol balladaként” való közléssel azonban Arany nem mondott le a vers allegorikus értelméről sem. A Koszorú összesített tartalomjegyzékében megtartotta a kézirat eredeti műfajjelölését: „*A walesi bárdok – Ó-angol modorban. Arany J.*” A „modorban” kifejezés nem a bárdokkal azonosuló, hanem tőlük földrajzilag távol álló, másodlagos, kései elbeszélőt (szerzőt) emeli ki, aki az ő hangjukon, az ő stílusukban alkot, az ő történetüket mondja. A ballada így módon a távoli szerző üzenete az Eisteddfod résztvevőinek, de a földrajzi és kulturális távolság hangsúlyozása révén a költemény létrejöttének miéértje, mikéntje is előtérbe kerül. A *megfeleltetés* helyett a *párhuzam* kezd el működni, arra készítve a hazai olvasót, hogy a ki nem mondott tartalmat is megalkossa a maga számára. A költemény így módon a hiányos hasonlat szerkezetét veszi fel, melynek a narrátor csupán az *egyik felét* mondja el. Olyan technikája ez az allegóriának, mely nem nevezi meg a maga tényleges tárgyát, s melyet Arany is az allegória magasabb rendű változatának tekint, ráadásul nem sokkal korábban beszél erről, mint ahogyan *A walesi bárdokat* közli. A Tompa Mihályról írott bírálatában, 1863. szept. 13-án így fogalmaz:

[M]a sincs költőnk, ki annyira – hogy úgy szóljunk – képekben gondolkoznék, mint Tompa. Nála a gondolat azonnal jelvi, vagy allegorikai kifejezést nyer; a kettő egyszerre születik. Eredeti hajlam ez nála eleitől fogva; egyszermind a viszonyok által parancsolt *kényszerűség*. Amaz *érzelmet*, mely álarcz alatt kénytelen bujkálni, de melyet a négy folyó és hármal halom vidékén minden ember a leg-sűrűbb fátyol alól is megismer, senki sem képes oly finom, oly változatos allegorikai mezben élénk állítani, mint Tompa.¹¹⁸

Az allegória e típusában a vers képi anyaga egyszerre rendelkezik erős elsődleges vizualitással és reflexióra ösztönző kódrendszerrel, melyet az olvasó szinte azonnal dekódolni képes. A költő és a közönség legteljesebb szellemi közössége, a szellemi tevékenységnek mintegy átfedése jön így létre. Hogy *A walesi bárdok* esetében valóban működött hasonló interakció, bizonyítja a ballada befogadástörténete.

5. Allegória vagy politikai vers?

A walesi bárdok a recepciótörténetben szinte leválaszthatatlanul hozzákapcsolódott az 1857-es császárlátogatáshoz, kérdés azonban, hogy ez az olvasat a közlés időpontját, körülményeit és kontextusát tekintve fenntartható-e, illetve módosul-e. Az újabb irodalomtörténetben, mint szó volt róla, történet kísérelt a balladaszöveg újraértelmezésére. Milbacher Róbert az allegorikus jelentés lecserélésének szándékával a ballada királyfiguráját helyezi középpontba. A pacifikáló, a torzsalkodó walesi urak között békét teremtő, félreértett, jó szándékú, de tájékozatlan királyról (Edwardról/

¹¹⁸ ARANY János, *Tompa Mihály költeményei*, Koszorú I. évf., II. félév, 1863. szept. 13., 11., sz. 258. (Y. S. szignó alatt.)

Ferenc Józseféről) szóló történetet, aki saját félreértettségéről értesül a bárdok kíméletlen éneke révén, azonban csak erőteljes csúsztatások árán tudja megalkotni és fenntartani.¹¹⁹ Ez az értelmezés a ballada leglényegesebb mozzanatával, a történetverziók vetekedésével kerül szembe: a „sokat szenvedett nép boldogságán” aggódó Edward ilyen beállítása Dickensnek, az angol történetsszemléletnek és az Eisteddfod bárdjait kioktató professzornak a nézőpontját tükrözi, melynek a ballada, mint látuk, éppen a tagadásaként jött létre.

¹¹⁹ Az egyik legfeltűnőbb félreértelmezés Milbacher tanulmányában a *pártos* kifejezés 'széthúzásként' való értelmezése. A széthúzó walesi főuraktól eszerint – paradox módon – a hódító Edward mentené meg Wales. Imre László 'lázaónak' értelmezi a kifejezést (IMRE László, *Arany János balladái*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988, 211.). Őt igazolja, hogy *pártos* a 'pártütő, lázaón' jelentésben éppen az Arany János által is elemzett *Bánk bán*ban hangzik el többször, Gertrudis szájából, hangsúlyos helyeken. Csak példaként idézzük az egyiket: „MIKHÁL (megütöközik). Kik? – kik a / Hazaszabadító nével bélyegezték / Meg magokat. / GERTRUDIS. / Undokság! / MIKHÁL. / Úgy hittem ez- / Előtt csak egy órával én is ezt: de / Kik már azóta elérték volna a / Célt, várakoznak kérésemre. / GERTRUDIS. / Pártos!” Sok más példa idézhető több évszázadon át a „pártos”-nak a „pártütő” jelentésére Károli Gáspártól kezdve Péczeli József, Virág Benedekig, Virágh Endréig, Horváth Endréig, Szalay Lászlóig. Csak néhány közülük: ismeretes például Vályi Nagy Ferenc Flavius-fordítása, a *Pártos Jeruzsálem*, melyet Arany is említ a *Széptani jegyzetekben*; „de életbenn maradt az ő fia Róbert Károly, kit némely pártos Magyar Urak, önként magok hívtak bé az Országba” (BUDAI Ferenc, *Magyar Ország polgári históriájára való Lexicon, a' XVI. század végéig*, I., Nagyvárad, 1804, 32.); „Vagy hallják, vagy nem hallják, mivelhogy pártosok...” (Ez, 2,5); „Te azért, embernekfija, ne félj ő tőlök, és az ő beszédekét ne rettegj: mivelhogy pártosok” (Ez, 2,6); „Pártosok az ő prófétái közepette, olyanok mint az ordító oroszán...” (Ez, 22,25); Szigligeti Ede *Gerő* című szomorújátékában a szereplők között ez olvasható: „Nemesek. Pártütők”, a darabban pedig ilyen megnevezéssel jelennek meg a pártütők: „I. pártos”, „II. pártos”, stb. (*Gerő. Szomorújáték négy felvonásban, egy előjátékkal*, Eggenberger József és Fia, Pest, 1845.); „Nem vagyok én pártos, tudgyátok; szittyai vérbül/ Szállok alá. De szabadságát hát védni tilalmas /Embernek...?” (PÁZMÁNDI HORVÁT Endre, *Árpád*, Beimel József, Pest, 1831, 65.; és még tízszer fordul elő a szövegben a kifejezés); „Igy ha azt a pártos Rákóczi, a két oláh vajdakkal együtt megkötözték és a fényes portára küldték, minden vétkeket megengedtetik” (SZALAY László, *Magyarország története*, V., Lauffer és Stolp, Pest, 1857, 24.; és további helyeken is előfordul); „Hogy mondad fiú? / A' pártos ifju átölelte őt? (VÖRÖSMARTY Mihály, *Vérnász*, V. felvonás). Nem egészen igaz tehát a mondat, amit Milbacher ír, hogy „a kifejezés *lázaón* jelentésben is használatos lehetett a korban”, s egyedüli forrásnak a Czuczor–Fogarasi-féle szótár 1870-es kötetét idézi, külön figyelemfelhívó felkiáltójellel. Nemcsak „lehetett”, hanem volt is ilyen jelentése a szónak, és nem csak a *rebellió* kifejezést használták a fogalomra (MILBACHER, I. m., 318.) Arany sem kizárólag 'visszavonás' értelemben használja a kifejezést, ahogyan Milbacher állítja. Vitatható a kifejezés jelentése *A rodostói temetőben*: „Elhagyák honukat, a soká védettet, / Melyet pártos önzés megtörtött, lehajtott”; hasonlóképpen nem egyértelmű a *Daliás idők* több helyén: „Ám de hős Durazzo, mint egy pártos szellem, / Bujtogat Johanna királysága ellen”; „Szemetjét az ország az udvarba dobja, / Otthon zsémbel, sohajt, sir a nemzet jobbjá / Nincs egyéb választás, mint odvába bűni, / S meghalni, vagy pártos kígyókövet fűni”; „Igaz ugyan, pártos napjain a honnak / Kiveték a hálót, amelyet rég fonnak, / De bevonák ismét idegen császárok”; „Kémei s az olasz pártos urak közzül / Aki Lajossal tart s most seregében gyül, / Károly ez új dolgát bevívék naponkint”, stb. Prózaí dolgozataiban Arany csaknem minden esetben „pártütő” jelentésben használja a kifejezést: „de majd Alderán fölhívásának is enged e »mindig pártos« fajzat, mihelyt alkalmá nyílik isten ellenére cselekedni” (*Zrínyi és Tasso*, II. fejezet); „midőn Imre pártos öccsét a kheenei erősségbe záratta foglyul, Gertrudot nem tartá tanácsosnak megszenvedni országában, hanem haza küldte szüleihez, honnan az csak Imre halála után jött ismét vissza” (*Bánk bán-tanulmányok*, I. rész); „Bánkban a féltés szörnye ismét feltamad, – s ha még késő nem volna, – mire Biberach némi reményt nyújt, – siet a palotába vissza, előbb kérvén a pártosokat, maradjanak együtt, »ha talán szükség lehetne rájuk«” (*Bánk bán-tanulmányok*, II. rész), stb. Milbacher-nél emellett a vendéglátó walesi főurak arcára a *félelem* ül ki az ősz bárd fellépésekor. Nyilván ezekre a sorokra gondol: „Orcáikon mint félelem, / Sápadt el a harag”, mely mondatban az alany a *harag*. Elismerem, a hasonlat révén a sor jelentése árnyalódik, de semmiképpen sem fordul az ellentétébe.

Milbacher értelmezése történetileg sem hitelesíthető. A történeti irodalom szerint ugyanis Edward nem békét hozó megváltóként érkezik a tartományba, hanem olyan hódítóként, akinek többedszerre, és feltehetően (több legendaváltozat szerint) csak csellel sikerült letörnie az ellene küzdő Llywellynt és hadait. A walesi és angol történetírók egyaránt kiemelik ugyan a Kelet- és Nyugat-Wales közötti különbséget: míg a keleti részek már II. és III. Henrik idején, a 12. és 13. században többször hűbéresei voltak az angol uralkodóknak, a nyugati, erdős, hegyes tájakon a függetlenségi törekvések erősebbek voltak, annak ellenére, hogy a különböző családok és pártok (klánok) egymás ellen is harcoltak. I. Edward azonban éppenséggel nem a békét igyekezett elősegíteni közöttük, hanem ezt a helyzetet használta fel harci erejük gyengítésére, amikor egymás ellen tüzelte a főurakat; Llywellyn fejének Londonba vitele, „megkoronázása” és a palota kapujára való kitűzése sem a „jóságos király”, hanem a győztes hódító diadalgesztusa. Hasonlóképpen kiemelik a történeti munkák, hogy a brit őslakosok által lakott Walesnek még az eredeti nevét, Cambriát sem tartották tiszteletben a betelepülő és hódító angolok. „Idegeneknek” („welchmen”) nevezték el őket, mert nem értették a nyelvüket.¹²⁰

Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy amennyiben Arany a Dickens-féle változat *ellenében* alkotja meg a balladát, miért használja a műfaji megjelölésben az „ó-angol” kifejezést, hiszen így éppen a hódító perspektíváját kölcsönzi a szövegnek. A kérdésre többféle válasz adható.

Az „ó-angol” jelölés utalhat a forrásszövegekre, melyek többnyire csak az „óangol” és skót balladákat sorolják alcsoportba, a walesi szövegeket nem emelik ki. Bár a 19. században már rendelkezésre álltak a walesi költői hagyományok kiadásai,¹²¹ az antológiák nem válogattak belőlük, vagy beolvastották őket az „óangol” cím alá. Herrig gyűjteményében is a régi angol és a skót balladák (*Ancient English popular Ballads; Early Scottish Poetry*, majd ezen belül: *Ancient Scottish popular Ballads*) különülnek el. Az *On the death of King Edward I.* az óangol, a *Sir Patrick Spens* és az *Edward, Edward* a skót szövegek között található. Herrig antológiája és a többi hasonló gyűjtemény Thomas Percy beosztását követte, aki a *Reliques of Ancient English Poetry, Consisting of Old Heroic Ballads, Songs, and other Pieces for our earlier Poets* című, Londonban 1765-ben kiadott válogatásában – bár a kötet címében külön nem jelöli, szintén a skót balladák csoportját közli külön fejezetben. Lehetséges tehát, hogy Arany az általa ismert antológiákat és jelöléseket követte, amikor maga is az „ó-angol” kifejezést használja. Megerősítheti ezt az „ó-angol modorban” alcímváltozat, mellyel talán az imitált balladatípusra, annak építkezési, történetalkotási módjára, poétikai sajátosságaira is céloz. *A walesi bárdok* 8 és 6 szótagos, jambikus sorai verselésükben is a *Sir Patrick Spens*hez hasonlóak.¹²²

¹²⁰ Lásd pl. *Description of Cambria, now called Wales*, Drawn first by Sir John PRICE, KNIGHT, and afterward augmented and made perfect by Humphry LLOYD Gentleman = WYNNE, I. m.

¹²¹ 1794-ben jelent meg például Edward Jones munkája: *Musical and Poetical Relicks of the Welsh Bards [...] never before published*, London, 1794.

¹²² Ugyancsak a 8/6-os sorok, és egy szövegpárhuzam („Elhullt a csatában a derék” – „S elhulltanak legjobbjaink”) Vörösmarty Mihály *Szózatának* áthallását is sejteni. Lásd Mikó Krisztina: *A helytállás*

Az „ó-angol” jelölés vonatkozhat emellett az esemény és a szóbeli hagyomány „régí”, „történelem előtti” eredetére. Ily módon a történetírásnak és a szájhagyománynak a lábjegyzetben kielésített, fentebb általunk is említett ellentétét húzza alá, miközben rangsort teremt közöttük. Ezt a célt szolgálhatja az eljárás, ahogyan váltokozva használja a nevek fonetikus és írott változatait (Edward, Eduárd; Wales, Velsz; Sire „szir” kiejtéssel), bár az „Edward–Eduard” kettős névalak ingadozása a történeti munkákra és az Arany által olvasott szövegekre is jellemző.¹²³

Legfontosabb szerepet a műfaji jelölés a narrátori perspektíva vizsgálatában kaphat. Említettük, hogy az alcímeknek köszönhetően *A walesi bárdok*ban kettős narráció jön létre. A másodlagos (imitáló, kései, szerzői) narrátor mellett a balladában kifejezetten hangsúlyos az elsődleges elbeszélő jelenléte és a közvetítés folyamata („úgymond”; „mond az agg”; „Parancsol Eduárd”), s ilyen szempontból az 1850-es évek darabjaihoz hasonló technikával készült, míg az *Őszikék* balladáiban Arany éppen e megszólalásokat jelző elemek kihagyásával dolgozik. Az elsődleges elbeszélő *A walesi bárdok*ban mindvégig a hódító uralkodóhoz közeli pozícióban van. Hallja Edward szavait, a király és kísérete párbeszédét, távolabbról (és nem a bárdok közül) látja, amint az ajtó mögül az ősz bárd szólásra emelkedik. Ott van Londonban, a legbelsőbb udvari körökben, amikor észleli, hogy „légy szárnya se bent [a király hálószobájában], / Se künn, nem hallatik”. A történet elbeszélője tehát nem walesi és nem is bárd, sokkal inkább Edward király udvarához tartozó dalnok, „ó-angol” krónikás. Annál feltűnőbb a szöveg szóhasználata („Ez ígé”; „parancsot ad / Király rettenetést”; „bizony, dalolva ment” „Ötszáz énekli hangosan / A vértanúk dalát”), mely fokozatosan kialakuló, majd egyre mélyülő részvétről tanúskodik a saját történetüket újra és újra megismétlő walesi bárdok iránt. A ballada végére a narrátor szinte azonosul a halálba küldött, „mártír” dalnoktársakkal – az érzelmi és morális közösség sokkal erősebb lesz a hozzá hasonló költőkkel, mint a király udvarával, melyhez alattvalói kötelekék fűzik. Az angol (vagy angol nézőpontú) narrátor szerepeltetésével, aki a *walesi történetverziót hiteles és igaz szemtanúként beszéli el*, a balladában a hivatásos és hivatalos történetírás Dickens-féle változatának korrekciója történik meg. A költőszerepnek ez a bárdszerephez (lantos, krónikás szerephez) hasonló felfogása, az emlékezetörzés és áthagyományozás felvállalása hasonló módon jelenik itt meg, mint a *Szondi két apródjában*, s így módon az 1850-es évek költészetéhez kötik a balladát.

A számos belső vonatkozás, szövegpárhuzam, poétikai eljárás ellenére egyetlen olyan jel, nyom, írásos dokumentum nincs, ami megerősítené a ballada első változatának keletkezési idejét vagy referenciáját. 1857 előtt és után is több alkalom volt, amelyhez a balladaszöveg kapcsolódhatott: az 1852-es magyarországi császárlátogatás; Széchenyi István és Teleki László öngyilkossága 1860. május 8-án, illetve 1861. má-

példázata. Arany János: *A walesi bárdok = Vázlatok Arany Jánosról*, szerk. MEZEI József, ELTE, Budapest, 1979, 95–109.

¹²³ A német nyelvű források többnyire az *Eduard* alakot használják, lásd pl. WALTER, I. m.; Nolte és Ideler említett, Arany által is használt antológiájában kettős alakokkal találkozni. Thomas Gray *The Bard* című művének szövegében *Eduard* és *Edward*, a magyarázó jegyzetekben *Edward* olvasható.

jus 7-én; az Októberi Diploma valódi tartalmának lelepleződése; az 1861. áprilisi országgyűlés feloszlása és a Schmerling-provizórium, illetve Ferenc József 1860-as rövidebb magyarországi látogatásai.¹²⁴ Azzal is számolni kell, hogy Aranyban az 1857-es uralkodóünnepelés emlékei továbbélhettek, s esetleg későbbi alkalommal aktualizálódtak. Erre egy érdekes példa is gyanút szolgáltat. 1864. augusztus 21-ére a Császár-fürdőbe népnünnepélyt hirdettek, mely annyira balul ütött ki, hogy számos gúnyirat keletkezett róla. Tóth Endre gúnyverset írt, Arany lapja pedig így számolt be róla:

A bécsi népnünnep látványosságai is sikerültek, még Stuver tűzijátékát sem verte el az eső. – De bezzeg van panasz a Budán tartott „Velencei éj” ellen. A ki teheti, eltagadja, hogy nem volt ott, úgy rászédtek a jelenvoltakat. Sz. Márk terét néhány fagygyú gyertya, a gondola serget egy molnár ladik, a syreketet a béka-ifjak, a villiket cserebogarak képviselték. Most aztán a rendes bálrendező bizottságnyilatkozik, hogy neki csak két tagja bűnös; a „Velencei éj” rendezői pedig szintén nyilatkoznak, hogy ők nem okai, megvolt bennök a jó szándék, csak Mayer pyrotechnikus szedte rá őket. Most még csak Mayer adjon ki egy nyilatkozatot, kenje a dolgot inasára, s minden rendén lesz.¹²⁵

A magyar kudarcba mintegy mellékesen szövi bele Arany a „bécsi népnünnepet”, a Ferenc József császár augusztus 18-i születésnapjára rendezett ünnepeket, melyek az 1857-es eseményeket idézik emlékezetébe. A Budapesti Hírlapból ragadt meg benne a mondat, mely hét évvel korábban így hangzott: „Struwer [!] »tűzművész« mutatványát még a nagy eső sem tudta elmosni”, és ezt elevenítette fel a Koszorúbeli tudósításában: „még Stuver tűzijátékát sem verte el az eső.”¹²⁶

A ballada datálhatatlanságának ténye még a hiányos Arany-hagyaték keretein belül is rendhagyó esetnek számít. Arany maga soha nem kötötte hozzá az 1857-es eseményekhez, de annak sincs nyoma, hogy tiltakozott volna az ilyen olvasat ellen. Az allegorikus értelmezésről tudnia kellett, ha valóban igaz, hogy kéziratban terjedt a szöveg valamely változata. A kötetekben – az időrendi besorolás alapján – az 1860-as évek közepére helyezte a verset, de *nem keltezte*. Ha Solymossy Sándor 1917-es megjegyzése mentén gondolkodunk, miszerint Aranynál „feltűnő kivétel” ez a hiány, úgy tekinthető-e szándékosnak a nyomok eltüntetését? A feltevést igazolhatja az a tudatos peritextus-formálás, mely a *Köszöntő* esetében tapasztalható. Ebben az esetben az (esetleges) eredeti kontextus törlése oly módon értelmezhető, hogy Arany az egyszerű megfeleltetésre épülő, az *alkalmi politikai költemény* határvidékén helyet foglaló szöveget egy sokrétű, sok irányú szemantikai kapcsolathálóba helyezte. Nem a császárlátogatás egyszeri és egyedi alkalmához kötötte hozzá,

¹²⁴ Erre Manhercz Orsolya utal doktori disszertációjának téziseiben: *Magas rangú hivatalos utazások Magyarországon a Bach-korszakban. Ferenc József magyarországi látogatásai 1849 és 1859 között*, doktori.btk.elte.hu/hist/manherczorsolya/tezis.pdf

¹²⁵ Koszorú II/II., 1864. aug. 28., 9. sz., Vegyes, 215.

¹²⁶ Budapesti Hírlap, máj. 26., idézi Kovács József, *I. m.*, 103.

hanem a hatalom és költészet, az emlékezet és írott történelem mindenkori allegóriájává emelte.

Elgondolkodtató, hogy mindennek alapján hol a helye a költeménynek az Aranyversek időrendi sorában. Más szövegek, melyek korábbi változatból formálódtak véglegessé (*Emlények, A lejtőn* stb.), mind a befejezés, az átdolgozás, és nem a verskezdemény időpontja szerint kerültek be a későbbi kötetekbe. A *walesi bárdok* esetében azonban sajátos helyzettel áll szemben a kutató, hiszen igen erősen meggyökeresedett, már-már folklorizálódott értelmezési hagyomány kapcsolódik hozzá, melyen hosszas folyamat során lehet ugyan változtatni, kérdés azonban, kell-e, szabad-e, főként, hogy hallgatásával esetleg maga Arany is „engedélyezte” a többféle, a kontextusváltató olvasatot. Arany üzenete 155 évvel később az 1857-es történettel érkezett meg Walesbe is. Karl Jenkins 2011-ben komponált kantátát a balladából, és a londoni angol előadás után 2012-ben, Twm Morys fordításában hangzott el az az évi Eisteddfodon, bárddá emelve Aranyt a bárdok közösségében.